

T I J D S C H R I F T

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

17^e Jaargang.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1909

FAMILIEPENNINGEN.

Fig. A.

Trouwpenning, gemaakt door SEBASTIAN DADLER,
Graveur te Dresden, 1619—1653.
Verz. Friesch Gen. N°. 55.

Over den oorsprong en het belang van familiepenningen.

Door het beschrijven van de rijke verzameling familiepenningen van het Friesch Genootschap, werd onze aandacht getrokken tot het eigenaardige van deze weinig op den voorgrond tredende en door slechts enkelen verzamelde penningsoort. 1)

De algemeen aangenomen definitie voor gedenkpenning is: metaalschijf, waarop, ter herinnering aan een beroemd persoon of aan een belangrijk feit, de afbeelding daarvan is voorgesteld. Het begrip „munt” wordt omschreven door: metaalschijf, waarop de overheid haar echtheids-teeken drukt, om daardoor te dienen als wettig en gewaarborgd ruilmiddel. 2) Doorgaande op deze begripsbepalingen, hebben de vroegere penningkundigen weinig attentie geschonken aan het gebruik van penning en muntstuk in het familieleven onzer voorvaderen.

Het doel van dit opstel is het belangwekkende der familiepenningen aan te toonen. Wij willen iets mededeelen over den oorsprong van het volksgebruik, om bij groote gebeurtenissen in het huisgezin munten of penningen ten geschenke te geven. Wij zullen trachten de ontwikkeling en de verfijning van deze gewoonte met de stukken zelve aan te wijzen. Wat wij bij verschillende

1) De ledenlijst van het Genootschap (1907) wees slechts twee verzamelaars van familiepenningen aan, namelijk de Heeren Jhr. Mr. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND, thans te Peking en D. C. MEIJER JR. te Amsterdam, † 21 Augustus 1908.

2) Zie: Mr. CH. M. DOZY, *Handboek tot het aanleggen van eene munt- en penningverzameling*, te Leiden bij A. W. SIJTHOFF, blz. 2 en 163.

schrijvers over dit onderwerp vonden, wordt zoo beknopt mogelijk vermeld.

Familiepenningen ontleenen hunne bekooring aan den blik, dien zij ons gunnen op het intieme huiselijke leven onzer voorouders en aan den indruk, dien zij ons geven van hun gevoelen en denken in blijde en droeve dagen.

In belangrijkheid mogen zij onderdoen voor den historiepenning, doch voor ieder die, naast de politieke- en de krijgs-geschiedenis, ook belangstelling koestert voor de geschiedenis der beschaving van ons volk, zijn de familiepenningen interessant en bovenal sympathiek. 1)

Wij verdeelen ze, naar hunne bestemming, in drie groepen: trouw- en huwelijkspenningen, geboorte- en dooppenningen en sterf- en begrafenispennningen.

TROUW- EN HUWELIJKSPENNINGEN.

Fig. B.

Hamburgsche bruidsdaalder $\pm$ 1600.

1) In N°. 39 van den 4en jaargang van *l'Art décoratif*, (Dec. 1901), beschrijft CHARLES SAUNIER in zijn opstel „*La médaille française contemporaine*” den

De trouwenpenning is van zeer ouden datum. 1) Prof. VAN DER VLUGT betoogt in zijn opstel „*Levend volksrecht*,” dat de trouwenpenning een overblijfsel is van den vrouwenkoop bij de Germanen. 2) In de middeleeuwen gaf men elkaâr eene munt, later eenen penning tot onderpand van trouw. Tot in de tweede helft der 17de eeuw hield dit gebruik stand. CORNELIS DE KONING bericht ons in „*De Voorvaderlijke levenswijze en gewoonten*” 3) daarvan het volgende: „Het trouwen (14de eeuw) geschiedde op tweeërlei wijzen. Vooreerst door zich door eenen priester plegtig in den echt te laten vereenigen. Zoodanig een paar werd een *door den heiligen Echt vereenigd paar* genaamd, en deze huwelijken werden door eenen maaltijd besloten. Ten tweeden in eene verbindtenis zonder kerkelijk of wereldlijk gezag: de man gaf een' penning aan zijne beminde, nam zij dien aan, dan waren zij getrouwd en werden een *getrouwd paar* geheeten, en de kinderen als van echten bedde gerekend.” 4)

„Het is waar de kerk erkende het huwelijk als een sacrament,” zegt Mr. S. MULLER in zijn opstel over de

familiepenning aldus: „Enfin, relique intime, elle rappelle les faits qui ont laissé une profonde empreinte dans la vie familiale. A cette dernière catégorie appartiennent les médailles de mariage etc.”

1) In zijne *Letterkundige Naoogst*, Deventer 1840, 1e st., blz. 178, geeft Dr. HALBERTSMA een duidelijk historisch overzicht van het trouwpand, van zijnen oorsprong, den voogdijprijs (mond-scet, monboirsgeld) tot de knotte.

2) *Gids* 1895, III, blz. 38. „Zoo komt het dan tot de verloving. Merkwaardig met hoe groote taaiheid weer in die vormelijke daad de geheugenis van den ouden vrouwenkoop nog eeuwen bleef bewaard. Nadat het den voogd ter hand te stellen koopgeld, ja zelfs zijn laatste rest, de Godspenning, sinds lang in onbruik was geraakt, bleef noch tot kort geleden hier en elders als standvastige verlovingsvorm overeind: het aanbod van zeker bedrag in muntstukjes aan de vrij-ter zelve.”

3) Uitgegeven te Haarlem in 1810. Zie aldaar blz. 151.

4) Zie: *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, nieuwe serie, 2e deel, afl. 3, blz. 229: *De Gereformeerde kerk in haren stryd om het wettig huwelijk*, door Dr. L. KNAPPERT en W. J. HOFDIJK, *Ons voorgelacht*, Leiden 1874, dl. V, blz. 278.

invoering van het burgerlijk huwelijk te Utrecht, 1) „en zij gaf dan ook de gelegenheid om het in de kerk plechtig te voltrekken. Maar naast dezen door de kerk begunstigten vorm stond een andere: het geheime huwelijk. Wanneer twee jongelieden elkander trouw beloofden (meestal met uitwisseling van een of ander onderpand: een ring of een in tweeën gebroken muntstuk) en daarna het huwelijk feitelijk voltrokken, dan bestond er volgens de volks-overtuiging een huwelijk. Het geheime huwelijk, dat vooral onder het landvolk zeer algemeen was, verheugde zich dan ook in groote populariteit. Zelfs KAREL V, die bij zijne hervorming het gewoonterecht niet veel ontzag, waagde het in zijn Eeuwig Edict van 1540 dan ook niet, om het geheime huwelijk te verbieden; alleen tegen huwelijken, die in 't geheim en *zonder toestemming der ouders* gesloten waren, trad hij op.”

In Friesland was deze gewoonte niet alleen bij het landvolk, doch ook bij de hoogere standen in zwang. In JANCKO DOUWAMA'S „*Boeck der Partijen*” vonden wij eene liefdes-geschiedenis, waarin het trouwen met den penning voorkomt, omstreeks het jaar 1500. 2) Dit verhaal moge dienen als beeld van de zeden van dien tijd, daarom laten wij JANCKO zelf aan het woord:

„Als ick (JANCKO DOUWAMA of DOUMA) ses ijaer olt were, doen starff mijn liewe, salighe vader, ende liet mijn moeder vijff vaderlose kijnderen; en nae 2 ijaer nam mijn moeder een junck Edelman, gheenoempt POPKE YARLE, daer se oeck 5 kijnderen an gewan; dan sturwen vast metter tijdt,

1) *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis*, nieuwe serie, 2e deel, afl. 2, blz. 190.

2) JANCKO DOUWAMA (DOUMA), Friesch edelman, geb. 1482, gest. 1530, gehuwd met TETH REMPTSD. LUERSMA uit Groningerland, woonde te Oldeboorn. Hij stierf in de gevangenis te Vilvoorden, waar hij acht jaren heeft doorgebracht. Gedurende dien tijd schreef hij zijne geschiedenis: *Het Boeck der Partijen*. Dit handschrift is het eigendom van het Friesch Genootschap, dat reeds in 1830 begon met de uitgaaf daarvan. De Friesche geschiedschrijvers noemen JANCKE een man van verstand en moed en een groot voorstander der vrijheid.

up ene dochter, de genompt was ALIJDT ; en nae de doet van hoer vader en moeder so voerhelt se hoer int cloester van Sjon, 1) bij Dockum, bij hoer vaders moder, en sijn suster, en andere frunden voele. Doen was der tijdt een junck Edelman bij Dockum, met namen genoempt GERBRANT MENNEMA, de sede, dat he ALIJDT ghetrouwt hadden. ALIJDT seiden contrarie ; se haddes niet gedaen, noch gedacht ; — bij de welcke datse in unwille tsamen quemen. ALIJDT de nam raet met hoer groetmoder en hoer moeije, ende andere vrunden, daer int cloester sijnden, seggenden : Se wolden de man om alle de werlt niet hebben, om dat he hoer also met logenen over ginck. Daer om badt se, datse int cloester mochten blijen ; se was doch der menongen, hoer lewent to endigen in jufferlijcke reijnicheit ; nu hadden Godt hoer een rechten oersaecke gewen ende to gesant, bij de welcke se sulckes to bet mochten doen. Daer worden geraetslagen bij AEUCKO YARLE en andere frunden, datmen nae mij senden solden, als broder ; en dan soltmen sementlijck daer in raeden, watter beters gedaen often gelaten were. Als ick nu daer quam, so voerstunt ick mijn suster ;

1) Zion, een Nonnen- of Bagijnenklooster van de Praemonstratenser orde, heeft gestaan in de Grietenij van Oostdongeradeel, dicht bij Njewier

Zionsberg, een klooster heeft gestaan in de Grietenij van Dantumadeel, niet ver van Dokkum, ten zuidoosten, tusschen 't Dokkumerdiep en de trekvaart van Dokkum naar Stroobos. Dit was een uthof van het klooster Zion

Zie *Geographisch Woordenboek van alle grietensjen enz.*, bij TOBIAS VAN DASSEL te Leeuwarden, 1736

Dr. EDUARD OTTO *Deutsches Frauenleben im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig, 1909, S. 75. Für viele Mädchen und Witwen blieb (im Mittelalter) das Kloster die einzige Zuflucht. Wie die älteren Frauenstifter ganz wesentlich Versorgungsanstalten für Töchter des Adels, so waren die jüngeren Versorgungsanstalten für Töchter des Bürgertums. Bei der Stiftung von Frauenklöstern spielte dieser soziale Zweck eine nicht minder wichtige Rolle als der religiöse. Nach dem Muster der Nonnenklöster bildeten sich dann Haushaltungsgruppen von alleinstehenden Frauen und Jungfrauen, die ihr Vermögen zur Führung eines gemeinsamen Lebens zusammentaten und schwesterlich mit einander haushielten. Solche Frauen nannte man „Pfandnerinnen“ oder „Mantelfrauen“, weil sie eine eigene Tracht von geistlichem Zuschnitte trugen.

so ick voernam, dat mijn suster in de trouwe gene consent gedragen hadden, noch met woerden, noch met wille, noch met wercken, dan so voele, dat dese GHERBERT hoer geerne hadden willen trouwen, dat se met goeden woerden afgeslagen hadden. So he sach, dat he met woerden an hoer niet mochten ghewinnen, so nam he gelt, ende stack hoer dat in hoer boessum, seggenden: He gaff hoer dat up trouwe. Mijn suster antvorden: Se untfinc sulckes niet up trouw; — en se ginck van den luden, ende unt dede hoerin so voele, datse dat gelt mochten weder hebben, en presenteerden hem sijn gelt weder to gewen; dan so he dat niet wolden untfangen, warp se dat gelt daer neder, en ginck er wech. Deser oersaecke riet ick hoer, se solden met mij trecken; woe he se met recht wolden foerfolgen, ick wolden se voerdedingen, alst behoerden. Se antvorden mij, dat se doch der menongen was, de Werlt to laten; so dan Godt hoer een bequame oersaecke daer to gegewen hadde, badt se mij, up broderlijke liefthen, des ick hoer daer gene belet in wolde doen, noch hinderlijk wesen, dan forderlijk, so alst betaemden. Bij dese ende andere woerden, de daer gebrucket worden, so alle hoer frunden faders halwen daer inne consenteert hadden, so gaff ick oeck daer consent to. Alst quam ther oeren van dese GHERBRANT MENNEMA, dat ALIJDT hoer int cloester begewen hadden, nam he sijnen wech nae Lewerden to, en gaff daer de Ghuwernoer een request oever, woe he mijn suster wettelijk en opentlijk getrouwt hadden; en so ick des voernomen hadden, weer ick bij mijn suster gecomen, en hadden se daer to gedrungen, dat se hoer int cloester moste begewen; dat in sijn grote prejudicie were; ende begeerden, dat Sijne Gnaden daer wolden in doen provisie ende remedie."

De Gouverneur van Friesland „HENDRIJCK, Graeve VAN STOLLENBURCH ende WERNICHRODEN, dat was enen alto fromen Here" 1), deed deze zaak onderzoeken door „Mester

1) HENDRIK, graaf VAN STOLBERG was stadhouder van Friesland, namens

ALBERT van Leckum en Mester HEMME." Het verhaal van deze „inquisicie" moet korthedshalve achterwege blijven. 1) JANCKO DOUWAMA vermeldt deze geschiedenis als bewijs van de verstandige rechtspraak van den landvoogd.

Het eindigt aldus: „En se (ALIJDT) ginck in de Religie. En als dat foernomen worden bij GHARBET MENNEMA, so ginck he oeck in een Graw broer cloester, en mach noch leven."

In de *Arnhemsche oudheden* schrijft G. VAN HASSELT 2) over het z.g. geheime huwelijk: „Wij vinden hier niet meer dan het trouwen met den penning of ring en dat was in den ouden tijd wel zeer bondig en van groot gezag, maar het is na het tegenwoordig begrip niet meer, dan zich verlooven. Ondertusschen wierdt de man, die dus getrouwd was, een *getrouwd man* genoemd, en de vrouwe een *echte getrouwde wijff*."

Deze schrijver geeft eveneens een voorbeeld van trouwen met den penning door de vermelding van een stuk uit het jaar 1547, aanwezig ter secretarie van Arnhem. Ook dit nemen wij als tijdbeeld over in den oorspronkelijken tekst.

„Tuigen JAN PETERSS ind DERICK PETERSS, dat sij dairbij aver ind aen geweest zijn, als heer HERMAN BUIDELIJNGH in der tijd capellaen tot Arnhem GEERTIJEN PETERSS dat heijlige Sacrament in oeren krenckten liggende geven solde, daer JOHAN AELBERTSS oer getrouwde man tegenwoerdich stont, ind hebben gesien ind gehoert, dat heer HERMAN vurss. JOHANN AELBERTSS vurss. aensprack, ind vraechden hem, aldus seggende, JOHAN hoe staet gij mit GEERTEN vurss. ? hefft JAN AELBERTSS. vss. geantwort dat weet GEERTIJEN

den Hertog van Saksen, 1505-1508. Hij deed veel om de gemoederen in Friesland in rust te brengen en was zeer geëerd. Hij verbood de munten door graaf EDSARD van Oost-Friesland, als inhebbber van Groningen geslagen.

1) Zie: *Boeck der Partijen* in JANCKO DOUWAMA's geschriften, uitgegeven door het Friesch Genootschap te Leeuwarden, 1830, blz. 139.

2) G. v. HASSELT, *Arnhemsche oudheden*, Arnhem, 1805, dl. I, blz. 45.

soe wael als ick, dat Ick oer getrouwet heb, ind seijde voert tot GEERTIJEN, GEERTIJEN laet den penninck sijen, daer Ick U mede getrouwet heb, ind terstont als JAN AELBERTSS. vurss. die woirden gespraeken had, heeft GEERTIJEN oer in den bedde opgericht ind mit oer hant getast in oeren Rock, ind hefft uth oeren buiddell getagen ejnen snaphaen, die een scheertijen had, ind hefft den JAN vurss. in zijn hant gedaen, ind JAN vss. dede den selven snaphaen GEERTIJEN wederom Ind seijde Ja GEERTIJEN dit is den snaphaen, daer Ick u mede getrouwt heb, Ind soe vroeck als gij gesont bijnt, soe will Ick voert der heijliger kerk voldoin, ind u toe kercken leijden, ind hefft daerop GEERTIJENS moeder ind JOHAN VAN GEMEREN mit allen den vtunden, die daer bij stonden die hant gegeven ind sulx gelaeft toe volfueren, soe hefft heer HERMAN Capellaen vurss. tot JAN AELBERTSS. vurss. gesacht, JAN soe bent gij mij een absolutie schuldich toebetalen, ind hefft van stonden an sijnen buedell of tessche opgedaen ind oin die absolutie betaelt, ind heer HERMAN vss. hefft van stonden die absolutie gescreven eer hij GEERTIJEN vss. dat Heijlige Sacrament, ind die Heijlige olij gaf." 1)

Fig. C.

Snaphaan-schelling van Gelderland.

1) In het kort wordt deze geschiedenis medegedeeld door Mr. N. DE ROEVER in zijn alleraardigst boek: *Van Vrijen en Trouwen*, Haarlem, 1891, blz. 110.

Dit is de snaphaan die GEERTJEN PETERS tot onderpand van trouw had ontvangen van JAN AALBERTS. 1)

Nog een voorbeeld:

In het Rijks Archief in Friesland wordt een handschrift bewaard, bevattende eene verklaring van ALEF VAN AYLVA over zijne verloving met ANNA VAN DEKEMA. Hierin is sprake van het geven van geld als onderpand van trouw. Wij nemen ook deze derde liefdeshistorie in ons opstel op, omdat den lezer daardoor als het ware eene instantané der vrijage wordt voorgelegd.

Op den 25en November 1569, „S. KATARINE dach,” bracht AYLVA 2) een morgenbezoek „in de coeken” ten huize van ANNA VAN DEKEMA, en ontspon zich tusschen beide jongelieden een gesprek, dat wij kortheidshalve slechts gedeeltelijk uit de door AYLVA opgestelde verklaring zullen vermelden. 3) Ze luidt aldus :

„Dat ALEPH AYLVA haar daar weder op zeide : Meent ghij dat ik zelff nijet en hebbe u te geven, om mijn liefste te zijn ?

Dat ALEPH AYLVA midts dien zijn handt in zijn buijse gesteecken heeft gehad, daar uiijt haelende zeeckeren penninck in een pampier besteecken.

Dat int zelve pampier was een portgeleuser, drie golden dubbele realen, een golden engel, een olde ende twee nijeuwe sassensdalers. 4)

1) Snaphaan, is de snaphaanschelling van KAREL VAN EGMOND, 1492-1538, hertog van Gelre. Dit muntstuk had in 1547 de waarde van zes stuivers. Het trouwpand van JAN AALBERTS had dus niet eene groote waarde. Zie over het woord „snaphaan” : BUSKEN HUET, *Het Land van REMBRANDT* dl. I. blz. 392.

2) ALEF VAN AYLVA woonde in 1569 te Sneek, hij werd in 1573 grietman van Ferwerderadeel.

3) ANNA VAN DEKEMA, dochter van Mr. SICKE VAN DEKEMA woonde vrij zeker op het slot Mammema te Jellum. Mr. SICKE stierf in 1558. Zijne vrouw LUTS SICKESDOCHTER LIAUCKAMA overleed in 1569.

4) D. GROEBE. *Beantwoording der prijsvraag over de munten, sedert 1500 tot den jare 1621 ingesloten*, te Brussel, 1835. Een Portugaloiser is eene groote kruasaat van Portugal en had eene waarde (in 1569) van f 26.—. Een gouden Vlaamsche Reaal gold f 3.70, de dubbele dus f 7.40. Een golden engel, de Engelsche Angelot deed f 3.50. De Saksische daalder f 1.55.

Dat ANNA DEEKEMA wesende in haer handt wasschen geseten is geweest bij den voerscreven ALEPH AYLVA.

Dat int zelve weder geboert is dat ALEPH AYLVA weder nae den buijdel getast heeft om die te openen.

Dat ANNA DEEKEMA zijende dat voerscreven gelt, tot ALEPH AYLVA gesecht heeft : „Lecht gijet mij daer in, ik werp u met water.”

Dat ALEPH AYLVA tzelve geld met oick die voerscreven vingerhoedt in de voerscreven buijdel gelecht heeft gehad.

Dat ANNA DEEKEMA tzelve voer haer oogen wel sach.

Dat ALEPH AYLVA int inleggen van dien tot haer zeijde : „Sijedt daer is u ffingerhoedt.”

Dat ALEPH daer bij zeide : „Daar is oick mijn troupen-ninck, dien ick u op trouw geve, als ghij mijnes ende ick die uwes zal wesen, totdat ons Godt ende die doot scheijt.”

Dat ANNA DEEKEMA, hoerende ende siende tgeene voerscreven is, die voerscreven ALEPH AYLVA nochtans nijet beworp met eenich water.

Dat ANNA DEEKEMA, nae zij haer handen gewosschen ende gedroecht hadde, opgestanden is, hebbende dien buijdel in haer handen genoemen.

Dat zij daer nae die zelve buijdel vuijt haer handt bij haer zijde heeft doen hangen ende nederfallen.

Dat zij die troupenninck alsoe beholden heeft gehad.” 1) enz.

ALEF VAN AYLVA heeft ANNA VAN DEKEMA niet tot vrouw gehad, niettegenstaande hij daartoe alle moeite heeft aangewend. Hare zusters en verwanten schenen met de verbintenis niet ingenomen. AYLVA heeft dit huwelijks-geding aan de uitspraak onderworpen van den eersten bisschop van Leeuwarden CUNERUS PETRI. 2)

1) Zie : *Nieuwe Friesche Volksalmanak*, 1864, blz. 85. Dr. EELCO VERWIJS. „*Eene vrijerij uit den goeden ouden tijd*”.

2) Zie : Mr. W. W. BUMA „*Des Bisschops eerste geregt of ALEPH VAN AYLVA en ANNA DEECKEMA*”, in de *Vrije Fries*, dl. IX, blz. 177.

Het trouwen voor de Heilige Kerk werd vereischt om tot de ambten en de gilden te worden toegelaten. 1)

Met den ring of den penning trouwen werd geduld, erkend, maar het kerkelyk huwelijk was het openbare, wettige trouwverbond. 2)

„Het eenig bewijs, dat er dan in den regel van de gegeven trouwbelofte bestond,” schrijft Mr. N. DE ROEVER 3), „was de penning, met welks overreiking de mondelinge verklaring was gegeven. Die overgereikte penning was hetzelfde, wat wij nog in onzen tijd herkennen in den „godspenning”, waarmede dienstboden gehuurd worden, en die in werkelijkheid niets anders is dan het bewijs van de gesloten overeenkomst. De overgereikte penning kon iedere munt zijn, welke ook, een of meer, onverschillig of ze van goud, van zilver, of van koper was. Als er iets bijzonders aan was, werden ze het gemakkelijkst bewaard en liepen ze geen gevaar om voor gewoon geld uitgegeven te worden. Daarom werden er vaak noodmunten en proefslagen (pieds-forts) zelfs onafgewerkte geldstukken voor gebruikt. Zeer gezocht waren ook munten, waarop twee naar elkaar toegewende koppen geslagen waren. Niet zel-

1) *Arnhemse Oudheden*, blz 48 In den oudsten „Wevers-gulden-brief” van Arnhem staat te lezen „Niemand en sall inne onse Ampte moegen sitten off syn werck moegen doen, then sy dat hij in der hellicher echten verenight is”

2) De kerkvergadering te Trente, 1545-63, verbood de z g heimmelyke huwelijken

WETZER und WELTE, *Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihre Hilfswissenschaften*, Freiburg im Breisgau, 1886. *Ehe, heimliche*, kann sein 1° eine formlose Ehe Man versteht darunter eine solche Ehe, welche mit Unterlassung der Proclamationen und ohne kirchliche Einsegnung geschlossen wird Obwohl die Kirche Ehen dieser Art zu allen Zeiten verabscheute, demzufolge verbot und für strafbar erklärte, so waren dieselben vor dem Concil von Trient dennoch gültig, wofür über den ehelichen Consens der Brautleute kein Zweifel bestand und ein trennendes Hinderniss nicht obwaltete

3) Mr N. DE ROEVER *Van Vrijen en trouwen*, Haarlem, 1891.

den werden die doorgehakt en ieder der gelieven behield er de helft van."

Dit gebruik schijnt zich tot in het begin der 17e eeuw gehandhaafd te hebben. SCHOTEL vertelt in „*Het Oud-Hollandsch Huisgezin*" 1): „Behalve ringen schonken verloofden elkander de helft van eenen doorgezaagden halven dukaton van ALBERTUS en ISABELLA (in de wandeling „Albertus" genoemd 2), ook wel geschroefde bruiloftspenningen, van binnen hol en op elkander als een doos sluitende. 3)

Fig. D.

Zie hier den „Albertus", die doorgezaagd werd.

In het muntkabinet van het Friesch Genootschap zijn oude Deutsche daalders aanwezig, waarop met stippen eenige kapitale schrijffletters gegrift zijn. Vrij zeker zijn dit voorletters van namen en hebben deze munten tot pand der min gediend. 4)

Eenen hoogst merkwaardigen liefdepenning vindt men bij de aanwinsten in 1908 van het Kon. Pen. Kabinet. Het

1) Dr. G. D. J. SCHOTEL, *Het Oud-Hollandsch Huisgezin der zeventiende eeuw*. Haarlem, 1868, 2e stuk, blz. 253.

2) ALBERTUS en ISABELLA bestuurden de Spaansche Nederlanden van 1598 tot 1621. De hier afgebeelde halve dukaton is te Antwerpen gemunt in 1599.

3) Zie: *De Oude tijd*, Haarlem, 1869, blz. 168.

4) Het verslag van het muntkabinet van het Friesch Genootschap, 1902, vermeldt eenen daalder van het Markgraafschap Brandenburg van 1548, met de gestippelde letters M. J. K. in het muntveld (Madaj, 1035).

is een in daaldervorm geslagen penning, in afmeting (46 m.M.) gelijk aan den Frieschen riddersdaalder van 1582, (VERKADE, pl. 119, No. 1), doch dubbeldik, van het dubbele gewicht (53 gr.), als de proefslagen, en niet grooter van middellijn zooals de meeste Duitsche doppelthaler. Deze penning doet volkomen aan een muntstuk denken, hij is uit de hand gestempeld, heeft weinig relief en is dus waarschijnlijk uit eene provinciale munt afkomstig. Hij vormt den overgang, de schakel, van munt tot penning en daarom vinden wij hem zeer belangrijk. De voorzijde vertoont een doorboord en brandend hart ; binnen twee streepranden het dubbel omschrift :

Als o liefden o vierich o thart o heeft o bevangen o
So o leeft o die o minnaer o in o svaer o verlangen o

Op den achterkant ziet men twee ineengeslagen handen, als teeken van de gesloten trouw. Ook hier een dubbel omschrift tusschen streepranden :

Wat o is o beter o daer o men o heimelicx o mindt o
Dan o daer o waer o die o leeft o met o trou o verbint o

De stempel is versprongen en daardoor is de beeldenaar minder duidelijk, vooral de handen zijn slecht afgedrukt. Het is eene zeer eenvoudige medaille zonder kunstwaarde. Het omschrift bewijst de Nederlandsche herkomst.

Het muntmeestersteeken komt eenigszins overeen met dat van JAN KNOL, 1715-1741, muntmeester aan de Westfriesche munt. Wij onthouden ons echter van dateering. (Zie verslag van het Kon. Pen. Kabinet, 1908, blz. 6, pl. I, N°. 4.)

Bij de hogere standen werd het in de tweede helft der 16e eeuw gewoonte, in plaats van geldstukken, expresselijk voor dit doel vervaardigde penningen te schenken 1), die met opschriften en symbolische voorstellingen van de

1) Zie: Mr. N. DE ROEVER, *Van Vrijen en Trouwen*, blz. 114. A

huwelijkstrouw waren versierd, meestal van zilver, somtijds van goud. De belofte door ALEF VAN AYLVA aan ANNA VAN DEKEMA gedaan, (zie blz. 230) bevat het begrip der opschriften op de trouwpenningen. Een voorbeeld van het reiken van den trouwpenning geeft Dr. HALBERTSMA in zijn „*Letterkundige Naoogst*” 1) : „Nog in de zestiende eeuw rekenden de Friezen het huwelijk zelfs in regtsgeleerden zin niet gesloten, zoo de bruidegom de bruid geenen trouwpenning gegeven had, hetzij dan in den zin van penning, hetzij van een stuk geld.”

„FOKEL HAERSMA, weduwe van DOUWE BOOTSMA, was in stilte hertrouwd aan FEIKE LAURENSZOOM, onmondige zoon van eenen glazenmaker. Haar oom GOFFE VAN DOUWEMA, zich door dit huwelijk vernederd achtende, liet zijne nicht als krankzinnig op zijn slot Abbingastate te Huisum bij Leeuwarden vastzetten. FEIKE haar man zond den Deken van Leeuwarden derwaarts, om te onderzoeken, of zijne vrouw bij zinnen was, en dus in staat om te trouwen of niet. Onder andere vragen nu welke de Deken haar deed was deze : „Ofte FEIKE haer ook een trouwpenning hadde gegeven ?” Waarop zij antwoordde : „Dat solde wel behoren.” 2)

Doch ook zonder de verklaring van FOKEL HAERSMA, blijkt het bestaan dezer zede door de nog voorhanden trouwpenningen zelve. De voorstellingen en de omschriften op die stukken nemen elken twijfel over hunne bestemming weg, bijv. :

1) Dr. J. H. HALBERTSMA, *Letterkundige Naoogst*. Op blz. 181 is een gouden trouwpenning afgebeeld.

2) FOKEL VAN HAERSMA was in 1548 gehuwd met DOUWE VAN BOOTSMA. Zij woonden op Gerbada-state te Oosterwierum. Na het overlijden van haar eersten man hertrouwde zij in 1567 met FEIKE LAURENSZOOM van Leeuwarden. Hij wordt Dr. FEIKE te Franeker genoemd. Hij heeft dus na zijn huwelijk den graad van J.U.D. verworven. Zie : *Stamboek van den Frieschen adel*.

„Hout daer Jonckvrouw Die ick Bemin en Anders gheen.
Daar is mijn Trou Mijn hert en sin Naest Godt Alleen.” Of :

„Hout daar Jonckvrouw, daar is mijn Trouwen anders geen.
Want ik u min met Haert en Sien, naast Godt alleen.” En :

„Die Godt Die ISAK heeft REBECKA toegezonden,
Di heeft ook u en mi door liefde vastgebonden.”

Of deze variatie :

„Beloften uit lifde is trou voor Godt.” 1)

„Met herdt en handen, door liefde groot ;
Wij ons verpanden tot in den Doot. Anno 16 . . ” 2)

Het schijnt ons hierdoor voldoende zeker, dat het muntstuk, als onderpand van trouw, in de 17e eeuw bij de voorname lieden vervangen werd, door eenen verfijsden godspenning : de huwelijksmedaille. Dit gebruik werd in het tijdperk van groote welvaart, dat toen voor de Vereenigde Provinciën aanbrak, zeer spoedig algemeen.

In Friesland bleef de gewoonte van het schenken van geld aan de vrijster voortbestaan, al geschiedde de aanbidding op meer zwierige en weelderige wijze. De vrijer knoopte het trouwpand in een doek van fijn neteldoek, soms fraai bestikt met spreuken en bood het zijne geliefde aan met de woorden :

Wotte, sa wotte,

Daer heste de knotte.

Mar woste 't neat dwaen

Den kenst' mij de knotte werjaen.

De fraaiste munten werden uitgezocht voor den knotte-
doek. 3) Gewoonlijk waren het spiksplinternieuwe drie-

1) Zie den trouwpenning in het *Tijdschrift voor algemeene munt- en penningkunde* door P. O. v. D. CHIJS, te Leiden 1838, dl. I, blz. 524, en lees de omschriften.

2) Collectie H. G. DU CROcq te Amsterdam.

3) Zie over knottedoeken enz. : WALING DIJKSTRA, *Uit Frieslands Volksleven*, Leeuwarden 1895, dl. I, blz. 205 en Mr. JACOB SCHELTEMA, *Geschiedk. en*

guldens of dukatons Soms bevatte de knoop honderd nieuwe scheepjeschellingen Later werd de knottedoek vervangen door het knottedoosje en de gegraveerde trouwkistjes 1)

Het grootst aantal huwelijkspenningen behoort thuis in de 17de eeuw Het zijn meerendeels stukken door de zilversmeden vervaardigd en in voorraad gehouden, zooals ook de trouwringen Wij noemen ze daarom *algemeene* trouwpenningen Zij zijn *gedreven, gegoten, gestempeld* of *gegraveerd* Er is zeer goed werk bij van PIETER VAN ABEELF, CHRISTOFFEL ADOLFZ, JAN LOOFF en anderen Bij de gegraveerde vindt men zeer mooie stukken, waarvoor de graveur zich op bekende prenten inspireerde Deze gegraveerde stukken zijn meestal niet gemerkt 2) Op de tentoonstelling van antieke goud- en zilverwerken in 1900 in het Friesch Museum gehouden, was een zeer goed gegraveerde huwelijkspenning met het jaar 1651 3), en een andere met 1638, met den naam des graveurs J JANSEN Deze twee medailles komen in stijl en techniek overeen met de meeste gegraveerde stukken, en zijn dus belangrijk voor de dateering.

Letterk. Mengelwerk, dl IV, 3e st. *Volksgebruiken der Nederlanders bij het Vrijen en Trouwen*, blz 78 en verder Mr N DE ROEVL, *Van Vrijen en Trouwen*, waar men tevens de afbeeldingen vindt

Zie *Revue numismatique*, Paris, 1909. Procès verbal du 6 Mars 1909, pg XLVIII M BORDEAUX appelle l'attention sur les treizains de mariage etc

Ces „deniers pour épouser” si on les qualifie par la légende qu'ils portent le plus fréquemment, paraissent remonter environ au milieu du 15e siècle Usités pendant tout le 16e, ils ont été remplacés au cours du 17e siècle par la pièce courante de mariage, qui s'est continuée jusqu'à nos jours etc Ook in Frankrijk bestond dus het gebruik een aantal penningen te schenken, doch deze waren daartoe expres geslagen

1) In het Friesch Museum te Leeuwarden zijn in de vitrine van trouwzaken verscheidene knottedoeken, knottedoosjes en trouwkistjes tentoongesteld

2) Zie A O v KERKWIJK *Gegraveerde Nederlandsche penningen (einde 16de en begin 17de eeuw)* *Tijdschrift* 1909, afl 2, blz 98

3) N° 649 van den Catalogus

Vele trouwenpenningen zijn van Duitschen oorsprong. De te Hamburg gemunte „breiter Hochzeitsthaler” met de bruiloft te Kana op de keerzijde, komt in vele verscheidenheden voor en wordt in de verzamelingen dikwijls aangetroffen. 1) Zie de afbeelding blz. 222. De keerzijde is ten opzichte der kleederdrachten een aardig voorbeeld van anachronisme. De huwelijksmedailles gemaakt door SEBASTIAN DADLER te Dresden (1619-53), JOHANN BLUM te Bremen (1631-60), JOHANN HÖHN te Dantzig, (1645-87) en andere Deutsche stempelsnijders worden, met en zonder kantschrift, nog veel in ons land bewaard als familiestukken.

Fig. E.

Trouwenpenning gemaakt door JOHN HÖHN te Dantzig,
1645-1687. Verz. Friesch Gen. n°. 141.

1) Zie: D. S. MADAL. *Vollständiges Thaler-Cabinet*, Königsberg, 1766, Nos 2377, 5223, 5224, 5225.

Het is aardig op te merken, hoe de groote huwelijks-penning van DADLER (zie figuur A), op welks voorzijde de man met de spade en de vrouw met het spinrokken, die Cupido met ketenen verbindt, door HÖHN te Dantzig wordt nagmaakt (zie figuur E, blz. 237) en hoe deze op zijne beurt wordt geïmiteerd door eenen Frieschen zilversmid, die eenen penning zonder omschrift giet en het noodig vindt de figuren met de graveernaald te preciseeren. 1)

Zie figuur F.

Fig. F.

Friesche gegoten en gegraveerde trouwpenning, met gedeelten van 't fluitje enz. van den rinkelbel, waartoe hij werd vervormd.

Het komt dikwijls voor, dat men huwelijkspenningen tot rammelaar of rinkelbel vervormd heeft. Zoodra er levende

1) Twee van deze grove Friesche kunstprodukten, één is als rinkelbel gemonteerd geweest, bevinden zich in de verzameling van het Friesch Genootschap.

liefdependen verschenen, kon het pand der trouwe als speelgoed worden gebruikt.

Het groot aantal Duitsche trouwpenningen wijst op een druk verkeer met onze oostelijke bureu. Dat juist in Friesland zooveel Hamburger, Bremer en Dantziger „Hochzeitsthaler” voorkomen, kan vrij zeker in verband worden gebracht met de drukke en voordeelige vrachtvaart van hout en granen, welke de Friezen der westkust (Harlingen, Stavoren, Hindeloopen, Molkwerum, Workum, Makkum) uitoefenden naar de Oostzee. 1)

Zeer zeldzaam zijn de trouwpenningen, welke expresselijk voor eene bepaalde verloving zijn gemaakt en dus namen of data of wapenschilden der verloofden dragen.

Niet alle huwelijkspenningen hebben tot *pand der min-* of tot *godspenning* gediend. Er zijn er ook die vervaardigd zijn *ter herinnering* aan een trouwverbond. Dr. SCHOTEL vermeldt daarvan een voorbeeld in zijn boek „*Zeden en gebruiken aan de Zaanstreek*”: 2) „Na het zingen der versierde bruiloftsdichten en het rondgaan van den grooten „omganger”, bood de rijke Zaanlander den pasgehuwden en den overigen gasten soms de zilveren bruiloftspenningen, met de namen der gehuwden en toepasselijke gedichten en spreuken er op gegraveerd, aan. Nog worden zulke penningen in kabinetten bewaard. Zoo is er een op welks voorzijde is gegraveerd: „JACOB DIRKS en IMMETGEN JANS in den echt versaemt den 29en Maart 1629. Twee harten die oprecht, in liefde wel vernoecht, Bestaan haar trouw in echt, den hemel t'samen voecht” en op de keerzijde: „Settet mij gelijk eenen segel op uwe herte ende gelijk eenen segel op uwen arm, want de liefde is sterck

1) In de collectie van het Friesch Genootschap zijn 27 Duitsche trouwpenningen, waaronder ook uit Dresden en Neurenberg.

2) Dr. G. D. J. SCHOTEL. *Zeden en gebruiken aan de Zaanstreek*. Haarlem, 1874, blz. 53.

gelijk de doot, ende ijver is vast gelijk de helle." Cantica 8 : 6. 1)

Wij hebben hier dus te doen met eene huwelijksmedaille, die met volstrekte uitsluiting van het begrip „godspenning of onderpand van trouw," alleen dient om het huwelijk van de daarop vermelde personen te memoreeren. Dit is merkwaardig, omdat hieruit blijkt, dat in 1626, toen de trouwpenning algemeen in gebruik was als trouwpand, er tegelijkertijd ook huwelijksmedailles bij de voltrekking van het huwelijk uitgedeeld werden, *ter herinnering*. Bij eenig nadenken komt men tot de conclusie, dat tot deze laatste soort moeten gerekend worden alle *trouwpenningen, welke namen of wapens vertoonen, of gedateerd zijn*. Dezulke kunnen als pand der liefde zoo niet gebruikt zijn. De vrijer wist meestal niet of zijn aanzoek gehoor zou vinden en zijn pandpenning zou worden aangenomen. Naam, wapen of datum kon hij daarop dus niet vooraf doen plaatsen. Wij zouden deze stukken *huwelijks-gedenkpenningen* willen noemen.

Zoo komen wij tot eene verdeeling der huwelijkspenningen in twee groepen : *a.* De anonyme of algemeene trouwpenning, die als trouwpand de muntstukken verving, *b.* de persoonlijke, gedateerde huwelijks-gedenkpenning, die, voorzien met de namen van het bruidspaar of hunne wapens, het echtverbond enkel herdenkt.

Algemeene trouwpenningen zijn somtijds bij of nà de voltrekking van het huwelijk voorzien van opschriften, data, namen en wapens der gehuwden. Op die wijze zijn ze van algemeene trouwpenningen tot huwelijks-

1) Deze penning wordt vermeld in DIRKS *Repert.*, dl. I, N°. 912 en aldaar beschreven: Boven het opschrift een paar, dat ingezegend wordt, daarboven eene duif met eenen krans. De personen in Romeinsche kleedij. De keerzijde vertoont eene zinnebeeldige voorstelling van de trouw. Eene vrouw reikt CHRISTUS den dood vertredende, de hand enz. (Zie : *Tijdschrift*, 1909, afl. 2, blz. 110, pl. IV-8).

gedenkenpenningen geworden. Een voorbeeld van deze soort is afgebeeld in den Catalogus der Gedenkenpenningen in het Koninklijk Kabinet, pl. VII, dl. 1, N°. 640.

Persoonlijke huwelijkspenningen zijn zeldzaam. In de collectie van het Friesch Genootschap is die van HESSEL HERMANA, pl. VIII N°. 1. Een mooi voorbeeld is ook de medaille op het huwelijk van WILLEM JANSZ. MEERMAN en PERINA VAN LIMBORCH. Afgebeeld in den Catalogus van Gedenkenpenningen Kon. Kab., dl. 1, pl. XI, N°. 819.

Het trouwen met den penning als onderpand van trouw is niet wettig meer en derhalve uit de mode. Het herdenken van het trouwverbond door eene medaille behoort tot de zeldzaamheden. Deze laatste gewoonte heeft zich tot in onze dagen gehandhaafd bij het viere van het zilveren en het gouden huwelijksfeest. Van deze laatste soort zullen wij na de trouwpenningen een paar merkwaardige beschrijven.

Op de platen VIII, IX en X vindt men afbeeldingen van eenige weinig bekende trouwpenningen; enkel N°. 1 kan tot de persoonlijke gerekend worden, al de overige zijn algemeene.

1. In de eerste plaats noemen wij het penninkje op het huwelijk van HESSEL HERMANA met ANNA SCHELTES-DOCHTER VAN LIJAUCKEMA, op den 8en Januari 1596. Dit uitnemend gegraveerde stukje prijkt met de wapens van deze nu uitgestorven Friesche adellijke geslachten en met de namen van bruid en bruidegom. Geen datum, geen opschrift, niets. Eenvoudig en streng is 't, maar allerkeurigst gegraveerd. Het wordt vermeld in DIRKS *Repert.*, dl. 1, N°. 715 en beschreven en afgebeeld in de *Vrije Fries* 1859, dl. VIII, blz. 183.

Verz. Friesch Gen. N°. 7. Zilver. Pl. VIII, N°. 1.

2. Nummer 2 op onze pl. VIII is een gegraveerde, vrij zeker Friesche goudsmidspenning. Figuren en versiering

doen denken aan de decoratie der trouwkistjes en bekers uit den goeden tijd (begin 17de eeuw). Binnen een in vieren verdeelden schijfrand, ziet men de zinnebeelden van trouw, liefde en kuischheid. Op eene draperie: „Getrou tot in de doot.” Op de keerzijde vertoont zich in gelijke omlijsting: de Hoop. Opschrift: Spes. Dit vrouwefiguurtje is zeer goed geteekend en de opvatting is oorspronkelijk.

Verz. Friesch Gen., N°. 21. Zilver. Pl. VIII, N°. 2

Was ons nummer 1 dus een persoonlijke penning, die het huwelijk herdenkt, nummer 2 is een algemeene penning geschikt om als trouwpand te dienen.

3. Het voorstuk van N°. 3 verschilt weinig van dat van den vorige en is daarom niet afgebeeld. Op den achterkant ziet men een minnend paar in het kostuum van den adel van ongeveer 1600. Het schijnt de slotscene van eene serenade te zijn, de luit heeft hij naast zich neergezet en trots den hoogen kraag omhelst hij de vrijster teederlijk. Zijne stemming wordt vertolkt door het opschrift: „Wilt mij toch verbliden met een ija” dat zich over de gelieven buigt. Ofschoon minder goed geslaagd dan op N°. 2, zijn deze figuurtjes geestig geteekend. Op geen ander stuk vonden wij de strekking, het doel van den penning zoo juist aangegeven. 't Is een charmant stukje. De gravure is minder vast en zuiver dan op het vorige. Het is als rinkelbel gebruikt en daardoor iets versleten.

Verz. Friesch Gen., N°. 23. Zilver. Pl. VIII, N°. 3.

Deze penningen 2 en 3 zijn blijkbaar van dezelfde hand. Er is overeenkomst van stijl en opvatting. De teekening is oorspronkelijk. Zij werden beide door eene familie te Workum aan het Friesch Genootschapgeschonken. Wij mogen ze met voldoende zekerheid toeschrijven aan eenen Frieschen zilversmid.

4. De ronde gegraveerde huwelijkspenning N°. 4 vertegenwoordigt de soort, die in Holland veel schijnt gebruikt

te zijn omstreeks 1625. Sommige van deze stukken zijn bijzonder handig gegraveerd. Enkele zijn zelfs zoo goed geteekend en zoo artistiek opgevat, dat men ze aan eenen bekwamen plaatsnijder moet toeschrijven. 1)

Voor al de voorstelling op de keerzijde van dit stuk is mooi gegroepeerd, de figuurtjes zijn uitnemend van houding en vol actie. Vergelijkt men voor- en keerzij, dan valt het verschil zeer sterk op. De keerzijde is zonder twijfel eene verkleinde kopie naar eene kopergravure, de voorzij is door den graveur zelf ontworpen. Het omschrift der Vz. luidt :

„God Heeft gevoecht te samen ons beyden

Daarom sal ons gheen Mens scheijden.”

Om de Bruiloft te Kana leest men :

„Gelijck Ghij O Heer Hebt Gedaen tot Caana in Galelea

[fijn,

so Wilt tot uwer eer onse Water oock Maecken tot Wijn.”

In het opstel over gegraveerde penningen van den Heer A. O. VAN KERKWIJK wordt een gelijke penning beschreven. (*Tijdschrift* 1909, afl. II, blz. 105, pl. IV, N°. 3)

De gelijkheid is zoo volkomen, dat alleen met eene loupe kleine verschillen in de gravure zijn op te merken. De spelling der omschriften loopt vrij sterk uiteen. Het stuk afgebeeld in afl. II is gedateerd : 1631. Het onze heeft geen jaartal.

Verz. Friesch Gen., N°. 35. Zilver. Pl. VIII, N°. 4.

5. Als voorbeeld van den *gedreven* algemeenen trouwpenning, dient het voorstuk afgebeeld op pl. VIII, N°. 5. Het is een der fraaiste door PIETER VAN ABEELE gemaakt. 2) Twee gelieven geven elkander de trouwbelofte. Hij biedt

1) In den verkoopcatalogus der collectie van Jhr. VAN DEN BOGAERDE VAN HEESWIJK wordt bij eene dergelijke medaille de naam van den plaatsnijder QUEBORN vragender wijze vermeld. Zie : N°. 904. Dit stuk is gedateerd 1652. Onder N°. 1398 der verzameling D . . . in dien zelfden catalogus, vindt men vier niello's, gegraveerd door SIMON DE PASSE.

2) PIETER VAN ABEELE, graveur te Amsterdam, 1622-'77.

haar zijn brandend hart. — Mooi van modelé zijn de figuren, levendig en natuurlijk van houding en gebaar! Rein en toch vol passie is dit hoofdmoment in 's menschen leven voorgesteld. — Eene zoete minnarij! Teeder onderwerp, dat de artiest met liefde en gratie behandeld heeft.

PIETER VAN ABEELE toont ons hier een zijner beste werken. (Vergelijk dit stuk met de keerzijde van den portretpenning van Prins WILLEM I, VAN LOON, I-206 en met den fraaien penning, VAN LOON, I, 254). Hij moge, evenals de meeste medailleurs, zijne ontwerpen ontleenen aan schilderijen en kopergravures, toch wint hij het van allen door kracht van uitdrukking en tegelijk teerheid van lijn. 1)

Verz. Friesch Gen., N°. 47. Zilver. Gemerkt: P. A. f.

Pl. VIII, N°. 5.

6. De ruitvormige (eigenlijk vierkante) trouwpenning N°. 6 is zonder twijfel het werk van eenen bekwamen plaatsnijder. De voorzijde toont een kwistig versierd schild in renaissance-stijl. Twee in elkaâr gesloten handen en een brandend hart symboliseeren trouw en liefde. Het omschrift is in fraaie schrijffletters gegraveerd: „Hout daer Jonckvrouw Die ick Bemijn En Anders gheen, Daer is mijn Trouw mijn hert En sin naest godt Alleen.” Op de keerzij ziet men eene vrouw met twee kinderen, nevens haar bloemen en vruchten. In de linkerhand houdt zij twee door eene keten verbonden harten. Aan de keten hangt een slot, dat door den dood wordt ontsloten. Het schijnt ons toe eene zinnebeeldige, ietwat treurige voorstelling te zijn van het huwelijksgeluk, waaraan de

1) *Biographical Dictionary of Medallists* by L. FORRER, London, 1904; PIETER VAN ABEELE: Dutch medallist of great merit, who lived principally at Amsterdam, where he died, circa 1677.

In de verzameling van het Friesch Genootschap bevindt zich nog een penning als ons N°. 5, doch daarop is het kleed der bruid van eene gewerkte stof. Zie, over den gedreven penning en over de manier om daarvan meerdere exemplaren te maken, het opstel van C. J. A. BEGERER „*Iets over penningkunst*” in *Onze Kunst*, 1909, en van Prof. Dr. M. KIRMIS. De gedreven Hollandsche gedenkpenningen, in de *Antiquitäten Zeitung*. Jg. 9, No. 48.

dood een einde maakt. Het omschrift bevestigt deze verklaring: „Waer d'een in Dander hert door liefd gesloten werd Sietmen veel vreuchden spruijten. Druck Angst noch lijden groot Niet anders als de Doot kan tselve weer ontsluiten.” De teekening is artistiek, doch die der keerzijde o. i. niet oorspronkelijk. De gravure is uitnemend.

Er zijn ons drie dergelijke penningen bekend. Een in het Kon. Kab. (Zie Cat., pl. VII, N°. 640) en een in particulier bezit, doch gepubliceerd door den Heer A. O. VAN KERKWIJK in zijn opstel over *Gegraveerde penningen*”. (Zie *Tijdschrift* 1909, afl. II, pl. IV, N°. 5). De voorstelling van het huwelijksgeluk is daarop andersom geplaatst. Dit laatste stuk en het onze zijn algemeene penningen. De in het Kon. Kabinet aanwezige medaille is een persoonlijke huwelijks-gedenkpenning; hij heeft op de voorzijde een opschrift, vermeldende de namen en den datum.

Het is aardig door vergelijking der afbeeldingen, op te merken hoe de graveur dezelfde emblem en voorstelling van den algemeenen pandpenning gebruikt voor den huwelijks-gedenkpenning in het Kon. Kabinet. Hij moet daartoe de voorstelling van liefde en trouw, het symbool van het verbond, dat den voorkant van onzen penning siert, verplaatsen naar de keerzijde, waar het naast de vrouw op een schildje in miniatuur is aangebracht en geheel wordt overvleugeld door de lugubere voorstelling der ontsluiting van den band. Wij vinden deze verandering niet gelukkig gevonden en geven de voorkeur aan onzen penning.

Verz. Friesch Gen., N°. 19. Zilver. Pl. IX, N°. 6.

7. Een meer decoratief bewerkt stuk is N°. 7. Het is geestig geteekend en met sterk gebogen lijnen handig gesneden. Men vergelijke dit werk van een geroutineerd goudsmid-graveur met dat op de vorige medaille. Het

verschil is in het oogvallend. Kunst is te zien op N°. 6, kunstnijverheid vertoont N°. 7.

Op het voorstuk staan de gelieven voor een portaal, tusschen hen een doorboord hart en eene vaas met eene lelie, zinnebeelden van liefde en kuischheid. Om den rand leest men : „Siet hoe de eendracht Soet 2 Herte Bint te same Uit Blijtschap Rust en Vreed 't welc Godt is Aengename.” De keerzijde draagt eene aanschouwelijke voorstelling van de belofte aan den godvreezende gedaan in Psalm 128. Om eenen welvoorzien en disch staan in biddende houding de leden van het huisgezin, vóór de tafel, met den rug naar ons toegekeerd staan de kinderen. Eene hand, uit eene wolk komende, giet wijn uit eene kan. Op den vloer : Psalm : 128. Een wingerd welft zich over dit familietafereel. Omschrift :

„Wilt Door de Liefde, Geloof Vermeere
Soo Suldij salig sijn In den Dach des Heeren.”

Ook op Duitsche trouwpenningen komt dit tooneel van huiselijk geluk voor.

Het stuk is gevat in eenen zilveren krans en van een oog voorzien.

Verz. Friesch Gen., N°. 39. Zilver. Pl. IX, N°. 7.

8. N°. 8 is eene gegoten, geciseleerde medaille door CHRISTOFFEL ADOLFZON gemaakt. In de afsnede staan de letters C. A. 1) Dit is klaarblijkelijk eene der eerste proeven van dezen graveur, wiens penningen zeldzaam zijn. Wij vermelden daarom dit onbeschreven stuk. Op de voorzijde, onder een stralend licht, waarin de naam JEHOVA,

1) CHRISTOFFEL ADOLFZON, Ho'landsch graveur, 1666-1676 L. FORRER, *Biographical Dictionary of Medallists*, London, 1904 : His best works date from 1666-1676, but only four medals are known bearing his signature which is C. A. or C. AD. His work is coarse, but characteristic of Dutch medallic art of that period.

Dezelfde signatuur heeft ook zijn fraaie zeldzame penning ter eere van Prins WILLEM III van 1672. Zie : VAN LOON, dl. III, blz. 77.

staan de gelieven hand in hand. *Hij* schijnt het noodig te achten met de linkerhand plechtig naar boven te wijzen. De houding van beide figuurtjes is grappig stijf, zij schijnen een weinig te kort van postuur. Het omschrift geeft eene verklaring van de hoogernstige houding des bruijgoms: *Præsides Coelesti Halitu Luceque Beatum.* (Door bescherming van hemelschen geest en licht gelukkig.) De keerzijde toont de emblemata van liefde en trouw.

Verz. Friesch Gen., N°. 135. Zilver. Pl. IX, N°. 8.

9. Een geslagen, gestempelde penning is N°. 9. De voorzijde van dit breede, zware zilverstuk symboliseert het huwelijk door twee jonge boomen, wier stammen ineen kronkelen en wier kruinen zich vereenigen. Links schijnt de zon, rechts licht de maan, boven straalt een lichtkrans. Twee amoretten houden eene bloemenkroon. Het omschrift: *Ecce cohære bunt socialiaq arctius ibunt foedera si coelo nos patiamur agi.* (Zie 't huwelijksverbond zal vaster aaneengesloten blijven, als wij ons door den hemel laten voeren.) De keerzijde draagt, binnen eene zwierige losse omlijsting van wijngaardranken en loof, een vers, dat in den gezwollen stijl van dien tijd, eene verklaring geeft van den voorkant.

Dit stuk is niet gemerkt; toch aarzelen wij geen oogenblik het, op grond der eigenaardige versiering met *wingerdloof*, toe te schrijven aan JAN LOOFF, graveur te Middelburg, 1627-1648. 1)

Verz. Friesch Gen., N°. 25. Zilver. Pl. IX, N°. 9.

De meeste penningen ter gedachtenis aan zilveren en gouden trouwfeesten zijn vervaardigd in de 18de eeuw. De oudste, ons bekende, is die op de vijftig-jarige echtvereeniging van PAULUS VAN BERENSTEIN, schatmeester van Delft en VOLKERA NICOLAI, in 1624. 2) De jongste

1) Mej. M. DE MAN heeft bewezen, dat JAN LOOFF in 1651 is gestorven. Zie: *Tijdschrift*, 1906, jg. 14, blz. 299.

2) Zie: VAN LOON, dl. II, blz. 162.

eveneens in de collectie van het Friesch Genootschap, herdenkt het zilveren trouwfeest van MEINDERT JOHANNES WALLER en MARIA ELISABETH ADOLPHINE SCHILL te Amsterdam in 1891. 1) Beide artistieke penningen, zeer verschillend van stijl, prijken met de beeltenissen der echtelieden. Gewoonlijk versieren de zinnebeelden van liefde en trouw, wapens en verzen deze medailles. Tot de goede stukken behoort ook de penning op den zilveren echt van MARTINUS VAN SCHELTINGA en WISKIEN VAN SCHELTINGA in 1738 te Heerenveen herdacht. 2)

10. Een groote zilveren medaille herinnert ons het vijf entwintig-jarig huwelijksfeest van JAN TARELINK en MAREGRETA WITTE te Amsterdam, den 23en Juni 1707. Wij kozen dit stuk als voorbeeld van de bombastische smakeloosheid van dien weelderigen tijd.

Binnen het omschrift: „Soo bloeijt de trou als man en vrou haer plicht betraghten en op Godt waghten.” vertoont de voorzij: een gezicht op Amsterdam. Eene overlading van symbolische figuren van liefde, trouw, handel, scheepvaart, landbouw, enz., doet ons de groote koopstad bijna uit het oog verliezen. Gelukkig dat het vers op de keerzij ons in dezen chaos den weg wijst:

Zoo langh de Plant na 't Ente groeijt,
Zoo langh de Hen 'haar Kiekens broeijt
Zoo langh de Ploegh door d'Aarde Rijdt
Zoo langh het Schip de Baaren snijdt

1) Dit in modernen Franschen stijl uitgevoerd stuk werd gemaakt door FERNAND DUBOIS te Brussel. ZWIERZINA N° 942, Verz. Friesch Gen., N° 343.

2) Deze penning werd vervaardigd door M. HOLTZHEIJ te Amsterdam. DIRKS *Repert.*, N° 636. Afgebeeld in de *Vrije Fries*, 1859, dl. VIII. Cat. Fr. Gen., N° 183.

Een unicum is naar wij hopen, de penning op de echtscheiding tusschen MEINARD UYTWERF en JOHANNA MARGARETHA BOOGE in 1754. De moeder bood dit gedenkstuk aan hare drie kinderen aan. Zie: Cat. Kon. Penn. Kab., dl. II, N° 2999, pl. 31. DIRKS, *Repert.*, dl. III, N° 1256.

Zoo lange Bloeyd ook TAARLINKS Stam
 int Koop — gezegend — Amsterdam.
 zijn Egaas Wijnrank heeft gedaan
 dat Negen Looten voor hem staan.
 dogh van zijn Duijfjes zijn er Vijf
 gevlogen uit dit Aards bedrijf
 tot Kroon en Schepters Heerlijkheijdt
 geketent aande Zaligheijt,
 als hier ook 't Glas ten eijnde gaat ;
 en als de Doot zijn Sikkell slaat
 dan zal geen Zon nogh Maneschijn
 maar Gode al in alle zijn.

Het omschrift vermeldt verder naam en trouwdag.

Verz. Friesch Gen., N°. 159. *Zilveren DIRKS Repert.*, II, N°. 2868. Pl. X, N°. 10.

Dit stuk is ook aanwezig in de verzameling H. G. DU CROcq te Amsterdam.

De stempel der voorzijde van dezen penning is in 1714 nog eens gebruikt voor een bronzen penning op het vijftwintig-jarig huwelijksfeest van JACOB BASSAN en HANA BASSAN. De keerzijde van dit laatste stuk is smaakvol gerangschikt en met gegraveerde opschriften voorzien. 1)

II. Zoo breed, overladen en druk als de penning van TARELINK, zoo eenvoudig, streng en gedistingeerd is de volgende, N°. 11. Hij herdenkt den zilveren echt van JOHAN VAN WIJNBERGEN en WALRAVEN VAN DER HEIL. De voorzijde draagt de familiewapens. In de afsnede de datum van den trouwdag. Het omschrift: En foedera prisci illirata thori. (Ziet het verbond van het oude huwelijk is ongeschonden.) Keerzijde: op een altaar, in een slangenrond, zit een duivenpaar. Het opschrift luidt:

1) JACOB BASSAN was rabbijn van de Portugeesch-Israëlitische Gemeente te Naarden.

en silver e bruijloft van den Heer JOHAN VAN WIJNBURG, out LVII en Vrou WALRAVEN VAN DER HEIL out LI jaaren, Heer en Vrou tot den Glinthorst, Klaarbeek enz., geviert binnen Arnhem den XII Nov. MDCCXXXV.

Het stuk is mooi door zijnen eenvoud. Het heeft weinig relief. Verdeeling en stijl doen aan eene munt denken.

Verz. Friesch Gen., N°. 179. Onbeschreven. Pl. X, N°. 11.

12. De volgende penning is van 1773 en gesneden door den Zeister graveur B. C. VAN CALKAR. Hij is gewijd aan de herdenking van het zilveren huwelijksfeest van TJAERD VAN DER WALLE en IJBELTJE GIJSBERTS te Leeuwarden. 1) Bij een altaar offeren de Dankbaarheid, de Vrede en de Trouw. Omschrift: TJAERD VAN DER WALLE en IJBELTJE GIJSBERTS, vereend 17 Nov. 1748. De keerzijde draagt het jaartal 1773 en daaronder het volgend rijm:

Lieflijk viel ons 't huwlijks juk,
Schoon niet zonder prang en druk,
Vijf en twintig jaar gedraagen.
God die ons vijf telgjes gaf,
Nam die panden ons weer af
Naar zijn heilig welbehagen.
Wij getroost door zijnen geest
Zien vast uit naar 't hemelsch feest.

Deze medaille is eene van de beste van VAN CALKAR. De

1) „TJAERD VAN DER WALLE tot Groningen en IJBELTJE GIJSBERTS FERWERDA tot Leeuwarden zijn haar huwelijksproclamatie de eerste maal voorgesteld den 3en Nov. 1748, de 2e maal den 10en en de derde maal de 17e dito en zijn na vertoonde attestatie van Groningen op dato 's namiddags in de Galileerkerk door Ds. I. H. SCHRADER in hun huwelyk bevestigd." Trouwboek. Archief van de Gemeente Leeuwarden.

In 1782 was TJAERD VAN DER WALLE 2e directeur van de burgersociëteit „Door Vrijheid en IJver" te Leeuwarden. Deze club had eene patriottische kleur, daartoe behoorden vele gegoede burgers van Leeuwarden. (Zie: Verv. VAN LOON, dl. VIII, blz. 173, noot 3.)

figuurtjes zijn zeer goed gemodelleerd, mooi van houding, vol uitdrukking 1)

Verz Friesch Gen, N°. 229 DIRKS *Repert*, dl IV, N°. 1689.
Zilver. Pl X, N° 12

GEBOORTE- EN DOOPPENNINGEN.

Het herdenken van geboorten en van doopplichtigheden door gedenkpenningen heeft zich in ons vaderland bijna tot de vorstelijke en tot zeer voornamen families bepaald 2)

Bij den doop hield men lustrijke maaltijden, waarvan men wijdoopige beschrijvingen kan opslaan, doch van het uitdeelen van eenen herinneringspenning wordt slechts eene enkele maal melding gemaakt

In de 16e eeuw was het echter gewoonte, dat de doopeling van zijnen peet een geschenk ontving eenen mooien daalder, eenen lepel, eenen kroes of eenen rammelaar, later somtijds eenen voor dit doel vervaardigden dooppening 3) In Duitschland waren de dooppeningen zeer veel in gebruik 4) Evenals de huwelijkspenningen, werden

1) Op de bruiloft te Leeuwarden gevierd, verrasten de dischgenooten het zilveren paar met dezen penning *Vern van LOON*, dl VIII, blz 173, noot 3*

2) Bij de geboortepenning van WILLIM ZEIJANDUS VAN BORSELE, 1717 *Vern van LOON* 339 Verz Friesch Gen, N° 215

3) Zie den prachtigen Deutschen dooppening van HANS, zoon van HANS HERMANS en URSULA HALLWIJN, hem door zijne meter, „de erbare vrou CATHELINE WINKEMAS Weduwe van CORNELIS VALKAFRI,” geschenken Afgebeeld in den Catalogus Penningen Kon Kab te 's Gravenhage, pl IV, N° 310

4) Dr FERDINAND FRIEDENBURG, *Die Münze in der Kulturgeschichte*, Berlin, 1909, st 181 „Im 16 Jahrhundert haben namentlich Joachimstaler Künstler derartige Medaillen verfertigt, später haben sich wohl alle Eisen-schneider, die überhaupt für den Verkauf arbeiteten damit abgegeben Man beschenkte mit solchen Stücken insbesondere Hochzeitspaare und Patenkinder letztere wohl in der Form, dass man die Medaille an eine Kerze befestigte, daher dann die zu Nürnberg im 18 Jahrhundert geprägten Münzen dieser Art „Kerzen-dreier“ heissen Wie bekannt, ist neuerlich auf Anregung Kaiser WILHELM II durch Preisausschreiben des Kultusministeriums der Versuch einer Wiederbelebung der Hochzeits und Tau-medailen gemacht worden“

zij van daar in ons land ingevoerd. Zij zijn versierd met bijbelsche voorstellingen en worden nog in vele familiën bewaard. Naam en datum zijn soms als kantschrift gegraveerd op de dikte van den penning.

Over deze peetgeschenken of pillegiften deelt LE FRANCO VAN BERKHEY ons, in de *Natuurlijke Historie van Holland* 1) het volgende mee: „Wijders is het een bestendig gebruik geweest om de Kinderen, het zij dan uit het eene of andere inzicht, met eene Gouden of Zilveren Medaille, aan een Zijden Lint of Koord, te versieren. Bij den Adel miste het nooit, of er hing iets dergelijks aan Gouden of Zilveren Ketens; die, naar maate van 't vermogen somtijds wel tot vijf of zes dik gedraagen werden. Deeze Ketenen en Medaillen waren niet zeldzaam Pillegiften enz.”

Voor eenige jaren kochten wij, voor de verzameling van het Friesch Genootschap, zoo'n zwaren zilveren ketting met haak en daaraan hing, in eenen koordrand, een zilveren Leycester-reaal van 1586 van Holland. 2) Het aardigste van het geval was, dat op een levensgroot, op paneel geschilderd kinderportret, in het Friesch Museum, eene gelijke keten staat afgebeeld, ook versierd met eenen Leycester-reaal en bovendien met eene rinkelbel. De schilderij is afkomstig van eene adellijke state in Friesland; wij dateeren ze $\pm$ 1625.

Dit kinderfiguurtje lieten wij afbeelden op pl. VII.

Grappig doet dit kleine vrouwtje in die stijve kleedij: een jak van wit, gewerkt baptist, met langen schoot en handboorden, eene schort hoog voorgebonden, alles met kantwerk gezoomd. Het kopje getooid met het strakke geborduurde mutsje. Nog altijd is het gewaad der kinderen hetzelfde als dat der volwassenen. Onnoozel of kinderlijk

1) LE FRANCO VAN BERKHEY, *Natuurlijke Historie van Holland*, te Amsterdam 1776, dl. III, blz. 1273.

2) Mr. P. C. J. A. BOELES, Cat. Friesch Museum, Leeuwarden, 1908, N°. 32. Zie VAN LOON, dl. I-367 en VERKADE, pl. 43-4.

ziet het wicht er niet uit, met de groote donkere kijkers ziet ze den beschouwer driest in het gelaat. De keten, vierdik, hangt over den linker schouder. Bevallig met uitgestrekten pink houdt zij den rammelaar en even beeldig poseert ze met eene anjer in de linkerhand. Het geheel is gekunsteld, gewild, de pose is te zelfbewust voor een zeer jong kind; toch gaat er eene bekoring van uit. De kleuren zijn aangenaam; mooi steekt het witte figuurtje af tegen het fond van goudbrocart. Het is naar onze meening schilderwerk van goede kwaliteit.

Als omlijsting van dit kinderportret, op pl. VII, dient eene zware zilveren keten met geboortepening; die wij bij eenen antiquair te Leeuwarden aankochten. Ook deze ketting is overlangs gestreept en elke schakel is stevig gesoldeerd. 1) De ovale penning hangt in eenen koordrand en is gegraveerd. De voorzijde toont ons: MOZES met de tafelen der Wet. Opschrift: Hebt Godt lief bovē al. ende uwen naestē, als u. selven. Op den achterkant leest men: L. G. V. A. COENRAET LENERTSEN is .geboeren den . 16 . janwaerius × anno × 1595. Onder eene arabesk de letters: A. A. P. (Voorletters van den naam van den peet?) Kunstwaarde heeft dit stuk volstrekt niet, het is vrij goed zilversmidswerk; doch als voorbeeld van een peetgeschenk is het merkwaardig. 2)

Het staat dus vast, dat het ook ten onzent gebruik was, den doopeling eenen penning te schenken. Vaak was het een mooi geldstuk, bijv. een leeuwedaalder of een reaal. somtijds een heusche dooppenning, welke de goudsmiden in voorraad hielden, of een geïmporteerde pronkdaalder, eene enkele maal een voor de gelegenheid opzettelijk vervaardigd stuk, als die van COENRAET LENERTSEN, op pl. VII.

Wij merkten boven reeds op, dat het uitdeelen van

1) De keten, waaraan de Leicester-reaal hangt, is fraaiër bewerkt dan deze; daarvan zijn de schakels beurtelings overlangs gekorven of als koord bewerkt.

2) Zie ook den geboortepening van DANIEL de VAGHER, beschreven door Meij. M. G. A. DE MAN. *Tydschrift*, 1907. 15 Jg. blz. 37. pl. I.

geboorte- of dooppenningen, als *herinnering*, tot de zeldzaamheden behoort, toch troffen wij daarvan een drietal voorbeelden aan. De op pl. X afgebeelde dunne gegraveerde zilveren penninkjes hebben zeker niet als pillegift of peetgeschenk gediend: daartoe is de stoffelijke waarde te gering. De nauwkeurige beschrijving van plaats, dag en uur van de geboorte en den doop bewijst zonneklaar het doel om het heuglijk feit aan de vergetelheid te onttrekken. Deze stukjes zijn dus geen peetgeschenken, doch veeleer gedenkpenningen, als souvenir uitgereikt aan familie en vrienden, die de plechtigheid bijwoonden. 1)

De besnijdenispenningen kunnen ook tot deze afdeeling gerekend worden. In de verzameling van het Friesch Genootschap bevindt zich een besnijdenispenning in koper van 1747 en een in zilver van 1842.

Fig. G.
1747.

Fig. H.
1842.

Op den eerste een evenaar met schalen (als symbool van eenen rechtschapen levenswandel aan den jonggeborene toegewenscht.) en daarboven het jaartal 5708=1747. Op

1) Zie den geboortepenning van *ADELHEID ALTING* te Groningen, 1627, afgebeeld in den Cat. van het Kon. Kabinet te 's-Gravenhage, pl. VII, N°. 592 vermeld in *DIRKS Repert.*, dl. I, N°. 916.

de keerzijde een inschrift in het Hebreeuwsch, dat vertaald luidt: In de stad Dordrecht - ABRAHAM de zoon van HARTOG (ZANGERS). 1) Verz. Friesch Gen. n°. 193.

Op den tweede: een besnijdenisstoel met hooge leuning. De vertaling van het omschrift luidt: Dit is het teeken des verbonds met mij. JUDA de zoon van den opperrabijn ELEAZAR, de besnijder der H. gemeente te Utrecht. De keerzijde is effen. 2) Verz. Friesch Gen. n°. 601.

Bij deze tweede categorie der familiepenningen (de geboorte- en dooppenningen) treffen wij ook tweeërlei soort aan:

a. den dooppenning, meestal zonder naam of datum, dikwijls van Duitschen oorsprong, het geschenk aan den doopeling, dus den verfijnden peetdaalder. 3)

b. den voor een bepaald feit gemaakten geboorte- of dooppenning, voorzien van naam of wapen en datum, enkel bestemd om dat feit te herdenken, *dus geen petegift*.

Het gebeurt ook bij de geboorte- en dooppenningen, dat een penning van de soort a met eene inscriptie wordt voorzien en zodoende een gedenkstuk wordt.

13. Zoo bijv. N°. 13 op pl. X. Deze penning werd gesneden door JOHANN HÖHN, graveur te Dantzig. Op den schotel op de voorzijde vindt men zijn monogram I H. De medaille is dus uit Duitschland ingevoerd. Op den voorkant is afgebeeld de besnijdenis des Heeren in den tempel. (LUKAS II, 21-23.) Omschrift: Natus inops CHRISTUS - ponit praepudia legi - LUCAE - 2. (De arm geboren CHRISTUS geeft de voorhuid aan de Wet.) De keerzijde geeft eene voorstelling van MATHEUS III, 16.

1) Bij de invoering der Fransche Wetgeving nam het geslacht, waartoe ABRAHAM behoorde den naam ZANGERS aan.

2) Zie: DIRKS. *Penningen* 1813-1863, n°. 606 en *Tijdschrift* 1895, 3° Jg. blz. 21.

3) Evenals bij den trouwpenning, begint de gewoonte met het schenken van een geldstuk, om spoedig te verfijnen tot een toepasselijken dooppenning. Ook hier wijkt dus de geldswaarde voor de kunstwaarde.

JEZUS wordt door JOHANNES den Dooper in den Jordaan gedoopt. Omschrift: Dum baptizatur - fit manifesta trias. MATTH. 3. (Terwijl hij gedoopt wordt openbaart zich de Drieeenheid.)

Op de dikte van den penning is gegraveerd: IAN - CLASSENS - MOLENAER - 1664 - HINLOPEN.

De penning is mooi bewaard, met stempelglans, en zeldzaam. Het is dus een algemeene peetpenning (soort a), die van een kantschrift werd voorzien en zoo tot gedenkstuk werd gemaakt. Waarschijnlijk bracht een Hinde-looper scheepskapitein hem uit Dantzig meê.

Gestempeld zilver. Verz. S. WIGERSMA.

De nummers 14, 15 en 16 op pl. X zijn gegraveerde Friesche geboortepenningen, zoogenaamde zilversmids-penningen, zonder kunstwaarde. Zij prijken op het voorstuk met een kwistig versierd familiewapen. De keerzijden zijn nauwelijks groot genoeg om alle bijzonderheden van het te herdenken feit op te nemen.

14. N°. 14. Voorzijde: Wapen. Keerzijde: SIOUCK HIJLKES PAAU ge=boren - tot - Worcum - Op een Vrijdag - s auonds te 3 uur, Synde, den 2: de=Simb 1687 en den 4 de=simb 1687 door D: DOMNA gedoopt.

Onbeschreven. Zilver, 8.85 gr. Gegraveerd. Verz. Friesch Gen., N°. 113. Pl. X, N°. 14.

15. N°. 15. Voorzijde: Wapen. Keerzijde: ANNA MARIA SEGIUS, gebooren tot Worcum op een donderdag 's morgens te 5 uur. d. 12 novemb. A°. 1685 en d. 13 novembr door d: LEMSTRA gedoopt.

DIRKS *Repert.*, dl. II, N°. 1934. Zilver, 8 gr., 37 m.M. Gegraveerd. Verz. Friesch Gen., N°. 101. Pl. X, N°. 15.

16. N°. 16. Voorzijde: Wapen. Keerzijde: DIONISIUS AUGUSTINUS WINKLER gebo=ren tot deinum op een Maandag 's avonds te 4 úúr den 26 Febr. 1694.

Onbeschreven. Zilver, 7.22 gr. Gegraveerd. Collectie S. WIGERSMA. Pl. X, N°. 16.

Op dit laatste stukje wordt geen melding gemaakt van den doop.

N°. 14 en 15 zijn beide afkomstig uit Workum en van de jaren 1685 en 1687. Wij hebben het gewicht er bij vermeld tot staving van onze bewering, dat de stoffelijke waarde te gering is om er een petegift in te zien. Zij behooren dus tot onze soort b.

De reaal van 1586 op het kinderportret vertegenwoordigt het geldstuk als pillegift. De dooppenning met keten van COENRAET LENERTSEN van 1595 komt als peetgeschenk voor het geldstuk in de plaats. De Duitsche pronkdaalder van JAN CLASENS MOLENAAR van Hindeloopen, uit het jaar 1664, is eene verdere verfijning van de pillegift.

De gegraveerde zilverschijven van 1685, 1687 en 1694 hebben uitsluitend een commemoratief karakter. Al deze geboorte- en dooppenningen zijn uit de 16e en 17e eeuw.

In de verzameling van het Friesch Genootschap bevinden zich nog twee geboortepenningen uit de 18e eeuw van de familie RENEMAN. 1) Op het voorstuk van beide staat het familiewapen (zie fig. I, blz. 258). Wij rangschikken ze in onze klasse b.

Een van 1770 heeft op de keerzijde het opschrift : A^o 1770 Den 7 November is Geboren YDA JOUWERKE RENEMAN ; die van 1776 : A^o. 1776 Den 30 Maart is geboren FRAEDRIK ZACCHARIAS RENEMAN. Ook is er een, aan de wapenzijde afgeslepen, scheepjeschelling met het opschrift : YNSO FOCKEMA geb. 23 Februari 1780. Wij vermelden alle onder ons bereik zijnde geboorte- en dooppenningen, omdat ze zeldzaam zijn. 2)

Geen dezer laatste stukken bezit eenige kunstwaarde, de gravure is grof en slordig.

1) Deze geboortepenningen betreffen de kinderen van RINNERT RENEMAN en AGATHE CATHARINA VAN COLDE. RINNERT RENEMAN was Med. Doctor te Leeuwarden.

2) In den Catalogus van Gedenkpenningen van het Kon. Kabinet te 's-Graven-

Fig. I.

Voorzijde, met familiewapen, van de geboortepenningen
van de kinderen van Dr. RINNERT RENEMAN, te Leeuwarden,

1770 en 1776.

Verz. Friesch gen. n°. 227 en 231.

hage komen slechts zeer enkele geboorte- en dooppenningen voor. Zie: Nos. 592, 764, 3015, 3024.

In den catalogus van het Numismatisch Kabinet van TEYLER's stichting te Haarlem vonden wij, behalve de geboortepenningen van vorstenkinderen, alleen dien van WILLEM ZEELANDUS VAN BORSELEN in 1757, *Verz. VAN LOON* 339. Deze penning is ook aanwezig in de collectie van het Friesch Gen. n°. 215.

BEGRAFENISPENNINGEN.

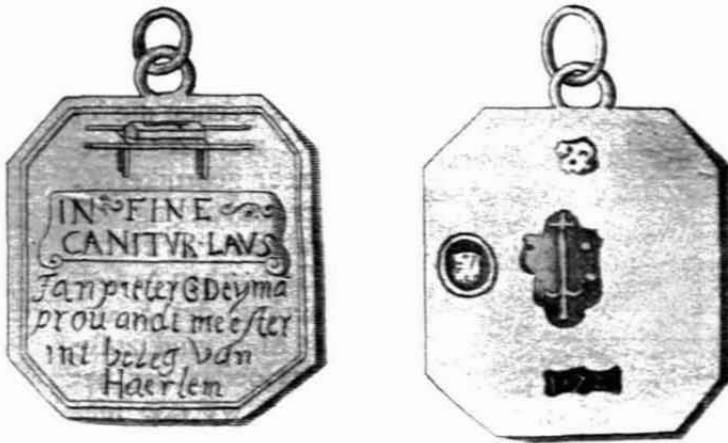

Fig. J.

Begravenispenning van JAN PIETERSZ. DEYMA.

Het uitdeelen van den begravenispenning was eene algemeene gewoonte, in ons vaderland in de 16e, 17e en 18e eeuw.

De penning was, vooral bij de teraardebestelling van aanzienlijken, de plaatsvervanger van de draaggift in geld. Wij treffen hier dus hetzelfde verschijnsel aan, dat wij bij de trouwpenningen en geboortepenningen opmerkten; het geldstuk wordt vervangen door de medaille. De betaling van eenen vrijwilligen dienst, de *douceur* verfijnt tot een aandenken aan den overledene.

Het was in vroegeren tijd alom gebruik, dat de mannen van het buurtschap, de broeders van het gild, 1) of de

1) Bij de „Poincten ende articulen bij Burgermⁿ, Schepenen en de Raed der Stad Zalt Boemel, die aan den Weevers-Gilde geacordeert ende nae gelegentheid van saeke bij denselven gemindert, gemeerdert, verandert ende gecorrigeert te mogen worden d. 12 Juli 1614, vindt men Art. 9. Order op de begravenissen :

vrienden van den gestorvene de buurplichten vervulden en daarvoor eene gift ontvingen

De gebuurwetten van Leiden bepalen dit aldus „'t Dode Lichaam, zijn de acht naaste gebuyren, malkander behoorlijk verposende, gehouden gesamentlyck te dragen, ende ter aerden te brengen enz ” 1)

Het oudste voorbeeld van het uitdeelen van geld bij eene uitvaart, vonden wij in de beschrijving van de begrafenis van HENDRIK, graaf van STOLBERG, gouverneur van Friesland te Leeuwarden in 1508 De geestelykheid ten getale van meer dan 200 volgde de lykbaar, aan ieder „werden vier stuyvers in de handt ghelangt ” 2)

Een ander voorbeeld van eene begrafenis, waarbij aan de dragers van het lijk „draeggeld” is betaald, vermeldt

Iemand uit dese Gilde 't zij man ofte Vrouw afgestorven sijnde sullen die Gildbroeders, des metten Bode verwittigd sijnde, hem ofte haer eerlyk ter aerde helpen bestellen op de poene van eenen halven goudgulden enz Gemeente archief te Zalt Bommel

1) LE FRANÇO VAN BERCKHEY, *Natuurlyke Historie van Holland*, te Amsterdam 1776 dl III, 3e stuk, blz 188.

2) P. WINSMIUS, *Chronique van Vrieslandt te Franeker*, 1622, blz 408 „Wij hebben voor desen even aengheroert van de doot ende het overlyden van Grave HENDRIJCK VAN STOLBERGH, welke nadat hij op syn wedercomste van den Hertogh van Sassen binnen Ceulen krank ende ghestorven was, is door syn versoecke ende uysterste wille, binnen Leeuwarden gebracht, om aldaer als Stadt houder van den Lande van Vrieslandt, ter aerden bestelt te worden 't Welk gheschiet is 's daeghs voor Annuntiationis Mariae, met groote pompe ende statie de welke wij hierbij sullen stellen In 't eerst droegen vier Edelluyden de Baer voor welke twee Edelluyden gvinghen, draghende synen Fane ende Wapen Den Baer volghden nog twee met syn Peert in 't lange behangen met een swarte Cap, na welken de Gheestelyckhevdt uit alle omliggende Cloosteren, ende de Priesteren van de Stadt ende andere quartieren, int ghetale van over de twee hondert, die alle op het Blockhuys te gast na den uytvaert geladen worden *Men heeft oock een yeder van haer (de tyden so vereyschende) vier stuyvers in de handt ghelangt*, ende 't Laken met welke 't Choor behanghen was, den Armen, met eenige andere Stucken, om Gods wille ghegeven ”

S. A. GABBEWA in het „*Verhaal van de stad Leeuwarden*”, te Franeker 1701, blz 264, schryft „Zij waaren oover de twee hondert en ontvingen tot een *erbarmgift*, naa de sleur van die tyden, yder vier stuyvers ”

SCHOTEL in zijn opstel „*De begrafenis van een Leidsch student in 1721.*” 1)

„Veertien bursalen, 2) met „zwarte flourse stricken” om den hoed en „cabrette-handschoenen aan de handen,” droegen het lijk. De rekening dezer teraardebestelling bevat o.a. de volgende post „Ick hebbe de 21 gulden draegh-gift, voor degeene welke het lijck gedraegen hebben, verdeelt onder de studenten, welke 21 in getal waren / 21.—.” 3)

Ten plattelande in Friesland heeft deze gewoonte tot heden standgehouden. Alle vaardige mannen van de buurschap doen bij een sterfgeval buurplicht. Hiertoe behoort afleggen, omzeggen, ten grave dragen en beluiden. Het lijk wordt, onder plechtig klokgelui, driemaal om de kerk gedragen. De buurplicht of burenplicht wordt vrijwillig, zonder aanspraak op belooning verricht. De maaltijden, die in vroegeren tijd op de begrafenis volgden, zijn op de meeste plaatsen afgeschaft. Na afloop der plechtigheid ontvangt elk der burens zijne draaggift, (50 cts. of f 1.—.) Was de overledene behoeftig, dan wordt er niets gegeven, maar het ceremonieel is voor allen gelijk.

Een rijk edelman of grondbezitter werd wel door zijne huurboeren grafwaarts gedragen. Ter herinnering ontvingen zij dan eenen zilveren lepel, met inschrift. Tot in

1) *Oude Tijd*, 1869, blz. 335.

2) Bursalen. Bursa, zoo noemde men in de middeleeuwen een universiteitsgebouw, waarin de studenten bursales geheeten bij elkander woonden.

W. J. HOFDIJK, *Ons Voorgeslacht* te Leiden, 1875, dl. VI, blz. 228. „De beurze is eigenlijk een „publijke tafel, toegesteld tot ondersteuning van de studerende Jeugt en verligtinge der kosten daartoe vereischt.” Men spijst er tweemaal daags: „des Middags praecise ten 12 uren, en des Avonds te 7 uren, sig altoos regulerende na de groote Kerks klokke.” Er is plaats aan de tafel voor dertig studenten, die daar „Bursalen” of „Commensalen” worden genoemd, betalende daarvoor Jaarlijks aan de Oeconomus „sestig Carolus Gulden.” (18e eeuw.)

3) Veertien studenten droegen de kist en een en twintig werden betaald. Er waren dus zeven over om telkens de helft der dragers af te lossen. „Malkander behoorlijk verposende.” Zie: de Leidsche gebuurwet op blz. 260 van dit opstel.

de eerste helft der 19e eeuw kwam dit gebruik voor. 1) Ook hierbij ziet men dus de geldelijke belooning vervangen door een souvenir.

Het eerst vonden wij van den begrafenispenning melding gemaakt door CORNELIS DE KONING in „*De Voorvaderlijke levenswijze en gewoonten hier te lande.*” 2) „Zoowel in de 15e eeuw, als later volgden de vrienden des overledenen het lijk, en bleven om het graf staan totdat de doode daarin nederlag, waarop de Priester de uitvaart hield. Na het zingen van een psalm of lied keerde men naar het sterfhuis terug om het doodmaal te houden. Aan de vrienden werden begrafenispenningen geschonken.”

LE FRANÇO VAN BERKHEIJ vermeldt den, tijdens het beleg van Haarlem, van eene noodmunt vervaardigten, gegraveerden begrafenispenning van den proviandmeester JAN PIETERS DEIJMA, en voegt daaraan toe: „Dit uitdeelen van Begraavenispenningen was oudtijds zeer gebruikelijk, en 't was, in 't begin dezer eeuw (18e eeuw), onder onze Natie, nog vrij algemeen; ook wordt het in de Indiën, door onze Vaderlanders, die zich daar ter neder gezet hebben, zoo ik wel meen te weten onderhouden. Ik heb althans zulke Penningen van Goud gezien, die nog in den jaare 1768, op Ceylon, bij zekere begraavenissen uitgedeeld zijn.” De begrafenispenning van den proviandmeester van Haarlem, JAN PIETERS DEIJMA 3) vindt men afgebeeld boven dit hoofdstuk, Fig. J, blz. 269. Op de voorzijde

1) WALING DIJKSTRA, *Uit Frieslands volksleven*, te Leeuwarden 1895, dl. I, blz. 419, 420.

2) CORNELIS DE KONING. *De Voorvaderlijke levenswijze en gewoonten hier te lande*, te Haarlem, 1810, blz. 185.

3) LE FRANÇO beschrijft in dl. III, 3e st., blz. 1915, pl. XII, dezen penning aldus: „Ten bewijze daarvan strekt een zeer merkwaardige zilveren penning, in het beleg van Haarlem, 1572, geslaagen. Op dezen Penning, ziet men duidelijk een Doodbaar, waarop eene nog schuinsgedekte Doodkist staat, met een kruis boven op het Deksel; daaronder op eene rolle deze woorden: In Fine canitur

een baar met lykkist, waarop een kruis Daarbeneden
In fine canitur laus (In het einde wordt de lof gezongen)
JAN PIETERZ DEIJMA prouantmeester int beleg van
Haerlem

„Soms vóór, soms na de begrafenis,” schrijft Dr
SCHOTEL 1) „werden zilveren penningen aan de dragers en
vrienden rondgedeeld In het eerste geval was de penning met
een ringetje voorzien en werd bij het begraven gedragen
Men heeft ze in allerlei vorm, achtkant en vierkant, rond en
ovaal, van goud en zilver, nu met gegoten, dan met gegraveerd
beeldwerk er op, met afbeeldingen der overledenen of
met zinnebeeldige figuren, opschiften in proza en poezij,
of alleen met het geboorte- en sterfjaar van den overledene,
met of zonder een spreuk uit de H Schrift Soms liet men
een doodshoofd met kransen en loofwerk gieten en graveeren
en plaatste er den naam of ouderdom van den overledene in,
eenvoudige lieden lieten slechts een plat stuk zilver met letters graveeren”

Op den begrafenispenning van JOOST VAN DEN VONDEL
ziet men aan de eene zijde des dichters beeltenis en op de
keerzijde eenen zwaan 2)

Op dien van den admiraal HEEMSKERK (1607) staat aan
de eene zijde de zeeslag voor Gibraltar, aan de andere
zijde zijne lykstatie afgebeeld 3) Dit laatste is wel zeer
bijzonder

laus — en nog laager JAN PIETERZ DEIJMA prouantmeester int beleg van
Haerlem Aan de tegenzijde vind men den gewoonen stempel der Noodmunten
Voorts is deze Penning agtkant en hangt aan een ringetje ten bewijze dat
dezelve gedraagen en ter begravenisse gebruikt, als een geschenk voor de
Vrienden en de Draagers

1) Dr G D J SCHOTEL *Het maatschappelijk leven onzer Vadersen in de
zeventiende eeuw*, te Haarlem 1869, 2e stuk, blz 457

2) VAN LOON *Nederl Historiepenningen*, dl III, blz 282 „Drie dagen
daarna werd zijn lijk (dat van VONDEL's Lands grootsten Poet) in de Nieuwe
kerk begraven, door veertien Dichters derwaarts gedragen en ieder der zelve met
eenen dusdanigen zilveren gedreeven penning beschonken”

3) Deze fraaie gegraveerde medaille is afgebeeld bij DE ROIJE VAN WICHEM
Eenige middeleeuwsche munten, noodmunten en zeldzame penningen, te Nijmegen

Begravenispenningen werden dus vereerd aan familie, vrienden en bureu, die den overledene de laatste eer bewezen.

Verscheidene schrijvers hebben van dit gebruik der 15e, 16e en 17e eeuw in hunne werken getuigd, maar de bewaard gebleven medailles leveren daarvan misschien wel het beste bewijs. B.v.: het omschrift van den begravenispenning van HENDRIK VOLLENHOVE, kapitein ter zee, onder de Admiraliteit te Amsterdam, gest. 1669 luidt: „Gij die als vrienden mij gedragen hebt ter aarden, Wilt voor Uw laatsten dienst dit mij ter eere, aanvaarden.” (DE VRIES en DE JONGE, dl. II, blz. 10).

De vertaling van het Latijnsch opschrift op den sterfpenning van ABRAHAM BURMAN te Utrecht, gest. 1687: „Zijne bedroefde moeder heeft met dit gering geschenk zijne medestudenten, die hem ten grave droegen, willen begiftigen en aan haren geliefden zoon doen denken.” (Verz. Friesch Gen., 103. DIRKS *Repert.*, II, N°. 1967.)

Op dien van MARIJTJE RIS, gest. 1682, leest men: „Ter Eeren en Gedachtenis soo wilt dit aanvaarden, omdat ghij mij dus deughdelijk hebt gebracht ter Aerden.” (Verz. Friesch Gen., N°. 99, DIRKS *Repert.*, dl. II, N°. 1886.)

Uit deze omschriften blijkt ten duidelijste het doel, waarvoor deze medailles vervaardigd zijn.

Het gevolg was, dat vooral in het laatst der 17e eeuw, 1) er eene voortdurende vraag naar deze penningen ontstond. Zij waren, evenals de trouwpenningen, een handelsartikel,

1847. Deze penning is gemerkt: D. St. fecit = DIRK STRIJCKER. Zie: A. O. VAN KERKWIJK. *Gegraveerde Nederlandsche penningen (einde 16de en begin 17de eeuw)*. Dit tijdschrift, blz. 98.

1) In het laatst der 17e eeuw geschieden de begravenissen te Amsterdam met zooveel praal, dat de stedelijke regeering meende die weelde te moeten beteugelen. Toen de Magistraat daartoe in 1696 eene keur afkondigde ontstond een ernstig oproer, dat met geweld van wapenen werd onderdrukt. Zie: VAN LOON, *Ned. Historie Penningen*, dl. IV, blz. 159-162, en LE FRANÇO VAN BERKHEIJ *Nat. Historie van Holland*, dl. III, blz. 1884.

dat de goudsmiden in voorraad hielden. De naam en datum en de opschriften konden bij bestelling daarin gegraveerd worden. Dit is de oorzaak, dat dezelfde penning zoo dikwijls voorkomt met verschillend opschrift. 1) Wij noemen deze soort dus algemeene begrafenispenningen.

De meeste van deze stukken hebben geringe kunstwaarde; toch zijn er uitzonderingen op dezen regel. Het Friesch Genootschap bezit eenige zeer fraaie exemplaren. Zie plaat XII.

Enkele van deze mooie sterfpenningen blijken zoo speciaal voor ééne bepaalde gelegenheid gemaakt, dat ze niet in voorraad geweest kunnen zijn. Zij zijn misschien ná de begrafenis, als een aandenken uitgedeeld. Deze tweede soort geven wij den naam „bijzondere sterfpenningen.” Bij den algemeenen begrafenispenning treedt het begrip: gift of geschenk op den voorgrond, de bijzondere is meer als een aandenken aan den afgestorvene bedoeld. Wij geven toe, dat de scheidingslijn moeilijker is te trekken dan bij de trouw- en de geboortepenningen.

Van de oppl. XI en XII afgebeelde stukken zouden wij de nummers: 17, 18, 22, 24 en 26 tot de algemeene begrafenispenningen rekenen, omdat die met verandering van naam en datum voor alle sterfgevallen te gebruiken zijn. Nos. 19, 20, 21, 23 en 25 zijn bijzondere, omdat ze slechts geschikt zijn voor één speciaal geval.

Friesche sterfpenningen zijn schaarsch. In het Noorden bleef de draaggift, zooals vele andere gebruiken het langst in stand. Het kabinet van het Friesch Genootschap bezit eene belangrijke reeks van sterfpenningen van professoren

1) De sterfpenning van KARSTEN DE ROODE 1681. (Verz. Friesch Gen., N°. 97) is gelijk aan dien van den scheepskapitein DIRK GERRITSEN WITTE PAERT, 1667. (Verkooping SCHULMAN, 23 Sept. 1902, Cat N°. 1216) en ook aan dien van NICOLAES MEULEMAN, 1663. (Cat. verkooping kab. Dr. VROLIK, N°. 1175.)

en studenten der Hoogeschool te Franeker, o.a.: den begrafenispenning, 1652, van BERNARDUS SCHOTANUS, professor te Franeker (DIRKS *Repert.*, dl. I, N°. 1193), den sterfpenning van ELISABETHA PHOCYLIDES HOLWARDA, 1687, dochter van prof. JOHANNES PHOCYLIDES HOLWARDA te Franeker (DIRKS *Repert.*, dl. II, N°. 1964), dien van PHILIPPUS MATTHEUS, 1690, hoogleeraar aldaar (*Vrije Fries*, 1859, dl. VIII, blz. 177), van DAVID VAN REIGERSBERG, 1690, student te Franeker (DE VRIES en DE JONGE, dl. II, pl. XI, N°. 2), van ULRICUS HUBER, 1694, professor in de rechtsgeleerdheid (DIRKS *Repert.*, dl. II, N°. 2360 en *Vrije Fries*, 1859, dl. VIII, blz. 202), van THEODORUS VAN HEININGEN, 1695, candidaat in de beide rechten te Franeker (DIRKS *Repert.*, dl. II, N°. 2418 en dit opstel blz. 272), verder dien van JOHANNA STANSIUS, 1699, echtgenoot van ARNOLDUS LANDREBEN, predikant te Franeker (DIRKS *Repert.*, dl. II, N°. 2574) en van PHILIPPUS MATTHAEUS, 1700, professor in de genees- en kruidkunde te Franeker (DE VRIES en DE JONGE, dl. I, pl. III, N°. 7. Deze pennigen zijn z.g. gegraveerde zilversmidspenningen en hebben weinig artistieke waarde. Verscheidene zijn door denzelfden goudsmid gegraveerd. Als eene herinnering aan Friesland's hoogeschool zijn ze zeer merkwaardig.

Historiepenningen werden somtijds door een opschrift tot begrafenispenning vervormd. De penning van NICOLAAS CHEVALIER op de invoering der nieuwe tijdrekening, (VAN LOON, I, 307, 2) in onze verzameling, is gevat in een zilveren band, waarop in relief: Memoriae × Alettae × Vanden × Ende × obiit XXIV november CIOCCIIIIX 1).

1) Deze penning is gemerkt: N. C. F. = NICOLAAS CHEVALIER fecit. NICOLAAS CHEVALIER, graveur te Amsterdam, 1694-1705. VAN LOON dateert den penning op 1582.

Duitsche sterfpenningen zijn weinig ingevoerd. Toch waren ze ook bij onze oostelijke bureu in gebruik 1).

In de verzameling van het Friesch Genootschap wordt eene medaille bewaard, die bestemd was voor het gouden echtfeest van PIETER VAN AKEN en SARA DOLL (DIRKS, *Repert.*, dl. III, N°. 582, Cat. Friesch Gen., N°. 181). De voorzijde prijkt met de symbolen van huwelijkstrouw en op de tegenzijde leest men: „Op 't goude bruilofsfeest een dochter, met drie looten te zien, uit haar gesprooten, verheugt, en noopt ons geest, Godt eer, vrient, kind en neeven gedachtnismunt te geeven.” 2)

Doch helaas! SARA DOLL mocht haar gouden feest niet beleven. Op de dikte van den penning is gegraveerd: „Vier weken voor het feest gaf SARA DOLL den Geest.” 3)

Vriend, kind en neven hebben de gedachtnismunt van het gouden feest dus gekregen, nadat ze tot sterfpenning was vermaakt.

De voorstellingen en opschriften op de begrafenissenpenningen zijn vaak alledaagsch, soms klinken ze bijna grappig, meestal zijn ze godsdienstig en geven dan een troostwoord, eene weeklacht of goeden raad; op één vonden wij de laatste woorden van de gestorvene. 4) Zij doen in hoogdravendheid van stijl niet onder voor de grafschriften van dien tijd.

Van deze derde categorie der familiepenningen lieten wij eenige merkwaardige afbeelden, welke wij aldus beschrijven:

1) In het Friesch Museum is een penning (n° 197) op het overlijden van CLEMENS SAMUEL VAN LIPSTORP, burgemeester van Hamburg, gest. 8 Dec. 1750.

2) Zie: *Tijdschrift voor algemeene munt- en penningkunde* door P. O. v. D. CHUYS te Leiden, 1838, blz. 525.

3) De penning van LIJVERDT PIETERSZ. SEM, N°. 632, pl. VII, Cat. Kon. Pen. Kab. is ook van eene gouden bruilofsmedaille in eenen sterfpenning veranderd.

4) Te weten op den sterfpenning, 1687, van CATHARINA DE VOOGHT. DIRKS, *Repert.*, dl. II, N°. 1968.

17 N° 17 op pl XI Ovale, goed gegraveerde zilveren penning De overledene ligt uitgestrekt, met eenen palmtak in de gevouwen handen Boven hem Et vita et morte triumphæ (Overwin in leven en dood) Beneden PIETER - GERRIT - Z - obiit 1656 2/21 -

- De keerzijde is versierd met een doodshoofd tusschen twee bloeiende tulpen Daarboven leest men den gemoedelyken raad

„Spiegelt, vrienden u aen 't sterven
Van die ghij ter aerde draeght
Opdat ghij eens meucht beerven
D'eeuwige vreught die u behaegh

DIRKS, *Repert*, dl II, N° 1280 Verz Friesch Gen, N° 83

18 De penning N° 18 op pl XI is gewijd aan de nagedachtenis van SIJTIEŃ JANS 1) Niettegenstaande SIJTIEŃ JANS den respectabelen leeftijd van 72 jaar bereikte, symboliseert de voorzijde van haren sterfpenning de broosheid van het leven Een extra dikke engel blaast zeepbellen Vier gelijk gekleede vrouwtjes (begyntjes ?) vullen den achtergrond, en in de wolken ziet men een zegenend figuurtje met aureool „Saligh Sijn De Dooden Die In Den Heeren sterven,” luidt het omschrift 's Levens kortstondigheid wordt zinnebeeldig voorgesteld door eene

1) Dr H J de DOMPIERRE DE CHAUFEPİE, heeft in zijn artikel over de *Amsterdamsche Huwelijks- en Begrafenispenningen in de 17de eeuw* geplaatst in het *Amsterdamsch jaarboekje* van 1902, nog twee dergelijke penningen beschreven, t w een ten name van LIESBETH JANS van het jaar 1674 (DIRKS, *Repert*, dl II, N° 1719) en een van PIETER VIS van het jaar 1675 (DIRKS, *Repert*, dl II, N° 1741) Deze beide medailles worden in het Amsterdamsch Gemeente archief bewaard Zij staan vermeld in den catalogus der collectie POSTHUMUS, auctie bij BOV, 1882, onder Nos 537 en 541 Een koperen exemplaar van den penning van LIESBETH JANS bevindt zich in de verzameling van het bisschoppelyk Museum te Haarlem, N° 340 LIESBETH JANS geboren in 1605 was een oudere zuster van SYTIEŃ De penning van PIETER VIS herdenkt den dood van een driejarig kind, de symbolische voorstellingen zijn daarvoor meer passend dan voor het overlijden van vrouwen op leeftijd als LIESBETH en SYTIEŃ JANS

brandende kaars op eenen enormen kandelaar, staande op eene miniatuur-tafel. Ter verklaring: Sic eva-necit. (Zoo verdwijnt zij.) „SIJTIEN JANS obiit Den 23 februarius A° 1689 out 72 jaer” leest men om deze voorstelling.

Deze gegraveerde zilversmidspenning is eene grove, ruwe kopie van dien van PIETER VIS in het *Amsterdamsch jaarboekje* afgebeeld. Blijkbaar is de beteekenis niet verstaan. Het begrip van den zegenenden Hemelvader spreekt niet uit onzen penning. Het doodshoofd, waarop de engel zit, is niet te herkennen. Hier zien wij voor ons de eerste schrede op den weg van verwording van een penning- of muntbeeld. Wij namen deze medaille in dit artikel op, als een voorbeeld van slordige en smakelooze uitvoering.

DIRKS, *Repert.*, dl. II, N°. 2118. Afkomstig uit de collectie DIRKS. Verz. Friesch Gen., N°. 115.

De oudste en grootste begrafenispunten in de verzameling van het Friesch Museum is die van POWWELIS ADRIJAENSEN van Leeuwarden. Het is eene ronde, dunne gegraveerde verguld koperen schijf met oog, van bijna 9 cM. middellijn. De voorzijde is afgesleten.

Het omschrift luidt: POWWELIS ADRIJAENSEN van Leeuwarden. 1) Niet Sonder Godt out 71 jaer, anno 1655. 2) De keerzijde wordt geheel ingenomen door het 25e vers van JOB 19: Doch ick weet dat mijn Verlosser leeft enz.

DIRKS, *Repert.*, dl. I, N°. 1250. Verz. Friesch Gen., N°. 81.

1) Volgens het trouwboek, aanwezig in het Gemeente-archief te Leeuwarden, is den 13en Juni 1627 aldaar gehuwd POWWELIS ADRIJAENSEN, Med. Doct. te Franeker met ANNA SCHOUTEN.

2) Op eene zandsteen lijst in den gevel van een huis te Zalt-Bommel, staat ook de spreuk: Niet sonder Godt 1603. In de 15e eeuw hadden de huizen in Duitschland somtijds het opschrift: „Ohn Gottis Gunst. All Baun umbsunst.” Ook in boeken treft men de woorden: „Met God!” aan, bijv. boven het eerste hoofdstuk van: *De Goude en Zilveren eergedachtenis van LUTHER of Medalische Historie der Luthersche Reformatie*, door G. B. te 's-Gravenhage, 1734.

„Niet zonder God” was ook de zinspreuk van WILLEM BARENDSEN, † 1597. Zie: G. A. WUMKES, *Tusschen Flie en Borne*, West-Terschelling, 1900.

Met het uitdeelen van zoo'n breeden draagpenning, zonder eenige stoffelijke waarde, beoogde men dus alleen het herdenken van den gestorvene 1)

19. Een onzer mooiste medailles is die ter memorie van „TANNEKE VAN ERPEKOM, geboren den 26 October A° 1619 en gestorven den 23 Februari A° 1665 In Amsterdam ” Het is een groote, ovale, fijn gegraveerde penning. Op de voorzijde ziet men de beeltenis van TANNEKE ten voeten uit. Geestig en los geteekend is de figuur Het landschap op den achtergrond is teer en bescheiden behandeld. De teekenaar wil ons blijkbaar den indruk geven, dat deze vrouw zich verlustigt in 't buiten-zijn Wij hebben hier het werk van een zeer verdienstelijk plaatsnijder voor ons. In eenen krans van rozen draagt de keerzijde de volgende dichtregelen van VONDEL

Waerde Roos van Erpekom ¹
 Stut van Moeders ouderdom,
 Bant van Vrientschap van 't geslacht,
 Gij verwelckt al t'onverwacht
 Uw Vermaeck was 't Groene hart, 2)
 Nu ontbeert het u met smart

J. v. VONDEL.

1) Koperen begrafenissenpenningen komen niet dikwijls voor In de verzameling van het Friesche Genootschap is een eenvoudige ronde penning (n°. 121) met het opschrift Doct JOHAN PHILIP DE SCHIFFART den(atu)s, 11 Nov anno 1697.

2) VAN LENNEP en TER GOUW, *De Uithangteekens*, Amsterdam 1868, dl II, blz 3 „Het Groene Hert hing uit aan het buitenverblijf van zekeren VAN ERPEKOM (of ERPECUM) te Amsterdam, wiens weduwe en dochter TANNEKE daar nog woonden in 1665, toen de dochter overleed Op den begrafenissenpenning ziet men TANNEKE (CONSTANCIA) met een waaijer in de hand op de buitenplaats wandelen en op de keerzijde leest men een vers van VONDEL, dat dus eindigt „Uw vermaeck was 't Groene hart, Nu ontbeert het U met smart ” Wellicht zijn de Vijf Groene Hertten, dat zoovele pakhuizen zijn op de Brouwersgracht over de Willemstraat, nog gebouwd door den vader van TANNEKE en woonde hij ook in 't Groene Hert 't Was in die dagen niet ongewoon, dat de koopman aan zijn buitenplaats en zijn pakhuizen 't zelfde uithangteeken gaf als aan zijne woning prijkte ”

Het spreekt van zelf, dat deze penning niet bij de begrafenissen is uitgereikt; voor de vervaardiging van eenige dergelijke stukken is geruime tijd noodig geweest.

Zie pl. XI, N°. 19. DIRKS, *Repert.*, dl. I, N°. 1415. Verz. Friesch Gen., N°. 85.

20. De sterfpenning van het zoontje van GERLOF I. BUILAERT memoreert het overlijden van een kind van 4½ maand. Als zoodanig mag dit stuk eene bijzonderheid worden genoemd. Het is gegoten en fraai geciseleerd. Op een zwierig wapenschild ziet men de letters I S. Op de tegenzijde is gegraveerd: Ter Gedagtenis Van 't zoontje Van GERLOF I. BUILAERT, Geboren den 29 desemb. 1756, Overleden den 11 Maj 1757.

DIRKS, *Repert.*, dl. III, N°. 1315. Verz. Friesch Gen., N°. 213. Zie pl. XI, N°. 20.

21. Eene zeer zeldzame medaille is die op den dood van JOHANNES FREDERICUS HELVETIUS, (JOH. FRID. SCHWEITZER), 's Lands Doctor, overleden te 's-Gravenhage, den 29en Augustus 1709. Op het voorstuk zit Apollo met lier en ESCULAAP-staf. Boven zijn hoofd het teeken van MERCURIUS, rechts dat van JUPIETER van VENUS en van SATURNUS, links dat van de Zon, de Maan en MARS. In de afsnede: Cito tute et jucunde. (Snel, veilig, op aangename wijze.) Dit ziet misschien op des dokters geneeswijze. Op den achterkant leest men: Ter zaeliger gedachtenisse van den Heere JOHANNES, FREDERICUS, HELVETIUS, 's Lands Doctor, overleden den 29 Augustus 1709 oud 80 jaeren. Hij heeft genesen en is gestorve om genesen te worden.

Gemerkt: J. v Schaak.

JOH. FRED. HELVETIUS, geb. te Cötten in Anhalt, gepromoveerd te Harderwijk, was geneesheer van den Prins en der Staten-Generaal. 1)

1) In het hoofdartikel van het *Nieuws van den Dag*, Zondagsblad van 30 Oct. 1904: „FRANCISA JOSEPH BORRÉ, een 17e eeuwse oplichter en alchimist,” door EDUARD VAN BIEMA, leest men: „JAN FREDERIK SCHWEITZER, bekend als

JER. VAN SCHAAK was graveur en plaatsnijder te Delft in de 2e helft der 17e eeuw. 1)

DIRKS, *Repert.*, dl. II, N°. 2919. Verz. Fr. Gen., N°. 163. Zie pl. XI, N°. 21.

22. De ovale sterfpenning van den apotheker JOANNES DE VRIEST (1686) is eene zeer fraaie algemeene begrafenis-medaille, zooals de goudsmiden ze in voorraad hielden. Het is een uitnemend specimen van Nederlandsche drijfkunst. Het cartouche in kwabornament wordt gehouden door een tweetal engelfiguurtjes. De keerzijde vertoont de emblemen van den dood. Zie pl. XII, N°. 22.

DIRKS, *Repert.*, dl. II, N°. 1951. Vergelijk: Cat. TEYLER'S stichting. Pl. VII-1. Verz. Friesch Gen., N°. 103.

23. Een zeer eenvoudige gegraveerde zilveren penning is die op den dood van THEODORUS VAN HEININGEN student te Franeker. Zie: Pl. XII, N°. 23. Wij publiceeren dit stuk niet om de artistieke waarde, maar om het eenvoudig treffend zinnebeeld, dat er in gegrift is. Hier is alleen de smart aan het woord.

Een boom wordt door eenen rukwind geknakt. Spes stirpis in ipso flore cadit (De hoop van den stam valt in zijn bloei.) De keerzij heeft een Latijnsch opschrift, dat, vertaald, luidt: THEODORUS VAN HEININGEN, der beide rechten candidaat, geboren te Meurs den 24en September 1670, overleden te Franeker den 14en November 1695.

DIRKS, *Repert.*, dl. II, N°. 2418. Verz. Friesch Gen. n°. 127.

HELVETIUS, die in December 1661 in Den Haag verblijf hield, beweert, dat hem toen door een onbekende een greintje grijs poeder werd ter hand gesteld, dat de eigenschap bezat lood in goud te veranderen." 's Lands Doctor schijnt dus ook geloofd te hebben in de magische kunst.

1) Hij maakte ook den penning op den dood van BERNARDUS SANDIJK, predikant te 's-Gravenhage. DIRKS, *Repert.*, dl. III, N°. 359, Cat. Kon. Pen. Kab., dl. II, N°. 2444. CHR. KRAMM. *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters*, Amsterdam, 1861. JER. VAN SCHAAK, bekwaam graveur in mezzo-tinto enz.

24. De begrafenispenning van ALIDA HOEBÉ is een zeer decoratief stuk. Op de voorzij ziet men eenen maaienden landman, rechts eenen boom, links een huis. De grond is met gras en bloemen dicht begroeid. Dit is vrij zeker eene zinnebeeldige voorstelling van 's levens kortstondigheid, naar Psalm 103, vers 8. Het relief der voorzijde is hoog, vooral dat van de hoofdfiguur. Het geheel is aardig opgevat, doch actie ontbreekt volkomen. Uit het oogpunt van kunst staat dit werk niet hoog, doch het laat zich aangenaam zien. 1)

De keerzijde heeft het volgend berijmd opschrift, dat de voorstelling van de voorzijde verklaart :

Siet hier hoe dat de Tijd
Beijd Oud en Jong afsnijdt
Denk daarom op U sterven
Dees ALIDA HOEBÉ
Bragt nog geen Tien jaar mee
Den Hemel moet Zij Erven.
Obiit. 18 Aug.

1752.

Gegoten en geciseleerd. Niet gemerkt. Zie pl. XII, N°. 24. DIRKS, *Repert.*, dl. III, N°. 1218. Verz. Friesch Gen. N°. 205.

25. De sterfpenning van Ds. VOLKERT BROUWER te Harlingen heeft op de voorzijde een opengeslagen boek, vastgehouden door twee engeltjes. Daarboven eene kroon. Op het boek: „Het nieuwe testament onses Heeren Jesu Christi.” Om den rand een krans. Op een schild: „'t Geloof.” Het opschrift op den geheel effen achterkant is: „Ter Gedachtenis van D°. VOLKERT BROUWER in zijn Leeven Leeraar der Doopsgesinde Gemeente in Harlingen. Geboren

1) Dit stuk is eene navolging van den sterfpenning van ELISABETH VESTERMANS in 1664. Doch die medaille is rond en kleiner en aan beide zijden bewerkt. Vergelijk: Cat. Kon. Pen. Kab., dl. I, pl. XIII, N°. 937. Zie DIRKS, *Repert.*, dl. I, N°. 1401.

den 21 Xber 1693-oude st. Gesturven de 14. 8-ber 1721 nuwe stijl”.

Wij beschrijven dezen penning omdat hij eenen predikant herdenkt. Sterfpenningen van geestelijken van alle gezindten komen in de 18de eeuw en later vrij talrijk voor. Ook de versieringsmotieven van dit grove stukje trokken onze aandacht; ze doen denken aan die der gedreven zilveren brandewijnkoppen en roomkommen uit dien tijd, het gestippeld fond treft men eveneens op die voorwerpen aan. De penning van Ds. BROUWER komt uit handen van eenen bekwamen zilversmid, die het origineel dreef en daarvan door gieten meerdere exemplaren verkreeg.

Gegoten, geciseleerd. Niet gemerkt. Zie pl. XII, N°. 25.

DIRKS, *Repert.*, dl. III, N°. 279. Verz. Friesch Gen., N°. 173.

26. Onze laatste sterfpenning herdenkt den numismaat ADRIANUS VAN BIJNKERSHOEK VAN HOOGSTRATEN, overleden te Amsterdam 1827. Het is een mooi gedreven stuk, dat zijn kunstvriend HENDRIK WESTHOF JR. heeft doen vervaardigen. Het is dus niet bij de teraardebestelling uitgedeeld, doch dient alleen als souvenir. Op de voorzij een schild met opschrift, waarnaast twee geraamten (die anatomisch onjuist zijn) en waarboven een engelfiguurtje, dat bellen blaast. Op de keerzijde ligt de doode op eene sarcophaag. In een stralend licht de naam „Jehova”. Twee engeltjes houden een lint met het inschrift: Ziet de dood is een ingang ten leven. De houding van de figuurtjes aan het grafteeken schijnt ons minder bevallig. Enkele van deze penningen zijn op de dikte van den rand geteekend: ADRIANUS BEMME JANSZ. mod(ulavit) et fec(it) ANTONI(US) BEMME AZN. sculp(sit). (ADRIANUS BEMME heeft dezen penning ontworpen en geteekend, ANTONIUS BEMME AZN. heeft die gesneden.) 1)

1) Deze vertaling vindt men bij DIRKS, *Penningen* 1813-1863, te Haarlem, 1889, blz. 23.

Het ontwerp, de inventie van de voorstelling is *niet* van BEMME De voorkant is eene kopie van den 17e eeuwschen algemeenen sterfpenning 1) en de keerzijde is eene getrouwe nabootsing van den begrafenispenning van JACOB SMITS Predikheer Missionaris, te Amsterdam, overleden in 1778 2) Wij meenden eerst, dat van BEMME die oude penningen had nagegoten, doch dit is niet het geval Hij heeft naar die voorbeelden eene nieuwe medaille gedreven, want er is verschil in de ondeeldeel te bespeuren en de beelden en ook het geheele stuk zijn iets grooter van afmeting BEMME heeft dus geen oorspronkelijk werk geleverd, doch zijn stuk is een mooi specimen van drijfkunst Wij lieten het hier opnieuw afbeelden, omdat het bij DIRKS zoo slecht is gereproduceerd

Zilver Gedreven Pl XII, N° 26 DIRKS *Penningen* 1813-1863, N° 287, 2e stuk, pl 39 Verz Friesch Gen., n° 283.

Van de op Friesland betrekking hebbende sterfpenningen, mogen als mooie stukken genoemd worden de deftige medaille van ANNA MARIA VIERSSEN, 1696 (*Vrije Fries*, dl VIII, 1859, blz 179 Verz Friesch Gen, N° 129) en die van FREDRIK FONTLEIN te Harlingen, 1765 (Afgebeeld in den Cat TEYLER, pl XXII-1, Verz Friesch Gen, N° 223) Beide

ROEST vermeldt in den Catalogus van het Penningkabinet van TEYLERs fundatie eenen ADRIAAN BEMME goudsmid te Rotterdam sedert 1823

L FORRER *Biographical Dictionary of Medallists* London 1904, noemt ADRIAAN JANSZON BENME, die sinker and goldsmith of Rotterdam He was born 10 Jan 1753, resided at Rotterdam 1775 His signature was A B F

JOHANNES ADRIAAN SZON BENME son of the preceding born at Rotterdam in 1775 died in 1840 He was a pupil of A C HAUCH and DIRK LANGENDIJK He is best known as a copper plate engraver, although some of his medals are very fine Zijne medailles zijn van de jaren 1806, 1813 1820, 1825

1) De penning van KARSTEN DE ROODE, NICOLAAS MEUIEMANS DIRK GERRITSEN WITTE PAERT e a

2) Deze penning was in de collectie CHR J VAN EEGHEN, verkocht 11-13 September 1902 bij R W P DE VRIES te Amsterdam Zie catalogus N° 326

zijn gestempeld. De laatste is gemaakt door C. VAN CALKAR.

Doch zoo'n relaas van 's levens droefheid zou tot sombere gedachten stemmen. Wij vermelden nog een paar bijna grappige opschriften tot besluit. Bijv. dat op den groven begrafenispenning van NEELTJE VESTERMANS anno 1679: 1)

De dood
is mijn triumph
nu los
Van 's lichaemsbandt
Mijn ziel
juijgt in den Heer
het aardtse
rust int sandt.

en het rijmpje op dien van KARSTEN DE ROODE:

KARSTEN
DE ROODE
is mijn naem
in den Heer
is hij gegaen
den 21 Januar.
1681.

Dit laatste stuk wordt niet vermeld in DIRKS *Reper-torium*, het is N°. 97 in de verzameling van het Friesch Genootschap. De zucht tot woordspeling en rijm, die in de 17e en 18e eeuw in de mode waren, maakt dat de opschriften van de sterfpenningen ons doen lachen, terwijl ze toch zonder twijfel ernstig bedoeld zijn geweest.

1) Zie: Cat. Kon. Pen. Kab., dl. I, pl. XXI, N°. 1297; DIRKS *Reper-torium*, dl. II, N°. 1857. Verz. Friesch Gen., N°. 93. Dit is een grof gegoten stuk, zonder kunstwaarde. Het behoort tot de algemeene penningen en komt in 1681 voor met den naam van DEBORA COMPOSTEL.

Een curiosum onder de familiepenningen kan genoemd worden de zilveren medaille op den 80en verjaardag van GERRIT POST in 1777. Het niet bijzonder fraaie stuk is gegoten en geciseleerd. Zie figuur K.

Fig. K.

De voorzijde vertoont eene vrouwefiguur, met den passer eenen cirkel beschrijvende op een papier, achter haar een pilaar. In 't verschiet de zee, boven: twee blazende engelkopjes. (Scheepsbouwkunst?) Omschrift: GERRIT POST, Geboⁿ 14 Febr 1697.

Het volgend vers staat op het ruggestuk:

Door des Heeren zegen.
Te Sien in Voor en Tegen Spoed
Kinderen Kinds en agter
Kinds kinderen uijt zijn bloed,
Na Tachtig Jaar te Leeven
Gesond van Lijv' en 't Ware Soet
Te Smaken van een rein gemoet
Is; GERRIT POST gegeven.

17 $\frac{2}{14}$ 77.

Dit unieke gedenkstuk is zonder twijfel door GERRITS familieleden opgesteld ; de man kon moeilijk op deze wijze van zich zelf getuigen.

DIRKS, *Repert.*, dl. IV, N°. 1771. Verz. Friesch Gen., N°. 235. 1)

Het vervullen van den burenplicht is in de steden afgeschaft sinds langen tijd. Niet door vrienden en verwanten wordt men grafwaarts gedragen. Reeds in het laatst der 17de eeuw was daarvoor te Amsterdam een pompeuse optocht van opgeschikte dienaars in de plaats getreden. De oude, eenvoudige, aartsvaderlijke gewoonte bestaat nog alleen op het land en ook daar tornt men hier en daar aan dit eerwaardig gebruik. Het uitreiken van begrafenispenningen behoort tot het verleden, is bijna vergeten. De nog bewaarde sterfpenningen worden door de numismaten weinig geacht, tenzij ze kunstwaarde bezitten. Toch zijn ze voor de genealogie niet onbelangrijk.

Wij hebben de groote groep van familiepenningen verdeeld in drie categorieën : *trouw*-, *geboorte* en *sterfpenningen* ; doch ook elk dezer drie soorten hebben wij gesplitst in twee afdeelingen, t.w. in : die, welke dienden als pand, als petegift en als draaggift, dus als een *geschenk*, en die, welke als *herinnering* werden uitgereikt bij ondertrouw, geboorte en overlijden.

Ook hebben wij er de aandacht op gevestigd, dat zoowel bij huwelijk als bij geboorte en dood, de gewoonte van het schenken van een geldstuk vooraf ging aan het uitdeelen van den gedenkpenning. Bij het stijgen van de welvaart werd de materiele waarde van het pand, de pillegift, het souvenir verdrongen door de bijzondere of artistieke waarde daarvan. Het muntstuk week voor eene vreemde

1) N°. 1274 in den Catalogus van het Kon. Pen. Kab. is een gegraveerde penning op den tachtigsten verjaardag van GERARD VAN DER NIEPOORT, raadsheer te Utrecht, door hem aan zijne zes kinderen geschonken.

munt, deze voor eene noodmunt of eenen daalder met inscriptie en daarvoor trad de gedenkpenning in de plaats.

Dit opstel bewijst tevens dat de praktijk niet altijd rekening houdt met de bestemming van munt en penning ; dat zij de algemeen aangenomen definitie daarvan trotseert, immers geldstukken, munten hebben gediend tot bewijs en tot aandenken, en diensten zijn betaald met gedenkpenningen.

De meeste van deze familiepenningen behooren tot de 17e en het begin der 18e eeuw ; voor de Republiek was dit een tijdperk van verademing, van opbloei van handel en schoone kunsten. De mooiste Nederlandsche gedenkpenningen zijn uit dezen tijd.

Dit opstel handelt alleen over de z.g. burgerlijke penningkunde. De hier beschreven penningen spreken niet van vorsten, noch van krijgshelden en evenmin van listige diplomaten ; zij bepalen onze gedachten bij het huiselijke leven onzer voorouders.

Zij vertolken ons de zeden, de gedachten, het geloofsvertrouwen, de groote gemoedelijkheid onzer vaderen onder de wisselingen van het lot en *inderdaad daarom* verdienen zij in meerdere mate onze aandacht en onze voorliefde.

DE L'ORIGINE ET DE L'IMPORTANCE DES MÉDAILLES DE FAMILLE.

RÉSUMÉ DE L'ARTICLE PRÉCÉDENT.

En préparant le catalogue de la collection de médailles de famille du Musée à Leeuwarden nous avons été frappés par les qualités caractéristiques de ce genre de médaille modeste.

Cet article ne vise qu'à démontrer l'origine et l'importance de ces pièces peu recherchées par les collectionneurs.

Nous avons communiqué quelques particularités sur la coutume populaire de donner d'abord des monnaies et plus tard des médailles à l'occasion d'événements remarquables dans la vie privée de nos ancêtres.

Nous avons tâché d'indiquer par les médailles elles-mêmes le développement et le raffinement de cet usage.

Quoique la médaille de famille le puisse céder en importance à la médaille historique, elle sera cependant sympathique à tous ceux qui s'intéressent pour l'histoire de la civilisation de leur peuple.

Nous avons classé ces médailles en trois catégories d'après leur destination : les médailles de mariage, les médailles de naissance ou de baptême et les médailles d'obsèques.

La médaille de mariage. Au moyen-âge les fiancés se donnaient une monnaie (plus tard une médaille) comme gage de fidélité. Cette coutume s'est maintenue aux Pays-Bas jusqu'au milieu du 17me siècle. On prétend qu'elle provient de l'achat de la femme chez les Germains. Du moment que la bien-aimée eut accepté la monnaie

ou la médaille, on considérait le mariage comme conclu. Nous avons donné quelques exemples de ces déclarations d'amour dans le texte original. L'habitude de commémorer par une médaille le mariage, les noces d'argent et celles d'or s'est prolongée jusqu'à nos jours.

Il faut donc observer, qu'il y a deux sortes de médailles de mariage : 1. celles qui ont servi de gage entre les fiancés et 2. celles qui rappellent le mariage conclu. Sur les planches VIII, IX et X on trouve la reproduction de médailles nuptiales des deux genres. N°. 1 est une pièce commémorative, les nos. 2 à 9 sont des médailles de gage, les nos. 10, 11 et 12 des souvenirs de noces d'argent.

La médaille de naissance ou de baptême est une espèce assez rare dans nos pays. Celles des princes exceptées, on n'en a pas frappé beaucoup. Au 16me siècle l'enfant recevait au baptême un cadeau de son parrain, soit une cuiller ou une belle pièce de monnaie suspendue à une chaîne, soit un gobelet ou un hochet en or ou en argent. Plus tard seulement on donnait des médailles de baptême. Ces médailles étaient beaucoup en usage en Allemagne, d'où elles furent importées par les navigateurs frisons qui visitaient les ports de la mer baltique. C'est à la fin du 17me siècle que l'on distribuait des médailles de baptême, comme souvenir, aux conviés qui avaient assisté à la cérémonie. Les médailles de naissance ou de baptême se laissent également classer en deux sortes : 1. le cadeau de baptême, que le parrain donnait au filleul et 2. la pièce commémorative de la naissance et du baptême. La planche VII représente le portrait d'une fillette frisonne de famille patricienne. Elle porte sa monnaie et son hochet suspendus à une chaîne (ce sont les cadeaux de son parrain) et pose assez fièrement, un oeillet à la main. La monnaie est un réal hollandais (dit de LEYCESTER) de l'an 1582. Autour de cette belle image on voit une chaîne d'argent, avec la médaille de naissance de COENRAET LENERTSEN, né en

1595. Il faut observer que la monnaie est remplacée ici par une médaille gravée, portant sur son droit : Moïse avec les tables de la Loi. La pièce n°. 13 sur la planche X est un cadeau de baptême, tandis que les nos. 14, 15 et 16 sont des médailles rappelant la naissance et le baptême d'enfants frisons.

La médaille d'obsèques. La distribution d'argent ou de médailles funéraires aux assistants de l'enterrement d'un homme notable était en usage pendant les 16me, 17me et 18me siècles. La médaille succéda à la gratification en argent. C'est pourquoi la troisième catégorie de médailles de famille est assez nombreusement représentée dans les collections. Nous avons inséré dans cet article le récit des obsèques du comte HENRI DE STOLBERG, gouverneur de la Frise, enterré à Leeuwarden en 1508. Les deux cents ecclésiastiques qui suivirent le cortège reçurent quatre sous chacun. En 1721 les étudiants de l'académie de Leiden, qui portèrent au tombeau un de leurs camarades étaient bénéficiés d'un florin. C'était autrefois une habitude générale dans les Pays-Bas, que les amis, les voisins ou les confrères du décédé, procédaient à l'inhumation. En Frise cette vénérable coutume existe encore à la campagne. Comme nous avons déjà observé, la pièce de monnaie fut bientôt remplacée par la médaille. Vers la fin du 17me siècle on exagérait les pompes funèbres de telle manière, qu'en 1696 le Magistrat d'Amsterdam proclamait une résolution pour mettre un frein à ce luxe ridicule. Il s'entend que les orfèvres de ce temps avaient en magasin quantité de médailles funéraires, décorées des emblèmes de la mort. On n'avait qu'à y graver le nom du défunt et la date de la naissance et de la mort. C'étaient donc des pièces communes que l'on pouvait choisir à chaque décès et qui remplaçaient en vérité la gratification d'argent. Cependant pour les familles distinguées on faisait des médailles spéciales, portant le portrait du défunt, ses

armoiries ou une plainte funèbre en prose ou en vers. Quelques-unes de ces pièces ont une grande valeur artistique. Ici l'idée du dédommagement est entièrement remplacée par celle du souvenir. Les médailles funéraires se laissent donc diviser en deux sortes, comme les autres catégories : 1. les médailles funéraires communes, qui peuvent servir pour tous les décès, et 2. les médailles personnelles, faites pour un cas spécial. Les numéros 17, 18, 22, 24 et 26 sur les planches XI et XII sont des pièces communes, les nos 19, 20, 21, 23 et 25 sont des pièces personnelles.

Nous avons vu que les trois catégories de médailles de famille, celles de *mariage*, de *naissance* et de *mort*, se subdivisent chacune en deux sortes : 1. les pièces communes, qui servaient de gage de fidélité, de cadeau de baptême ou de gratification aux porteurs du défunt. 2. les pièces personnelles, qui rappellent le mariage, le baptême ou le décès.

En même temps nous avons démontré, que l'habitude d'offrir des médailles à l'occasion de ces trois événements cardinaux de la vie humaine est précédée par l'usage de donner des pièces de monnaie. L'augmentation du bien-être public dans les Pays-Bas aux 17me et 18me siècles fut la cause, que la valeur matérielle du cadeau fit place à l'appréciation artistique.

La monnaie ordinaire fut remplacée par la pièce étrangère, par la monnaie obsidionale, par l'écu avec inscription, mais toutes ces pièces disparurent devant la médaille.

Les pièces reproduites sur les planches VIII, IX, X, XI et XII sont choisies avec une intention spéciale. Plusieurs en sont inédites.

N°. 1 sur la *planche* VIII représente une pièce de toute rareté, commémorant le mariage, en 1596, de HESSEL HERMANA et d'ANNA VAN LIJAUCKEMA, tous deux appar-

tenant à la noblesse frisonne. La médaille sobrement décorée est d'une gravure excellente.

Les nos. 2 et 3 sont des médailles de gage, vraisemblablement gravées par un orfèvre frison vers 1600. On voit sur les revers les emblèmes de la fidélité et de l'amour. La face du n°. 2 représente l'espérance et celle du n°. 3 nous montre une scène amoureuse. Elles sont tous deux d'une conception originale. Le n°. 3 ne laisse aucun doute sur sa destination.

N°. 4 est aussi une médaille d'accordailles dans le style hollandais du 17me siècle. On remarquera une différence importante entre la représentation du droit et celle du revers. Surtout l'arrangement et l'attitude des figures du revers sont exquis. La face est inventée et dessinée par le graveur de la médaille, le revers représentant la noce de Cana, est probablement copiée d'après une gravure de ce temps.

N°. 5. Une pièce magnifiquement repoussée par PIETER VAN ABEELE, médailleur à Amsterdam (1622-1677). C'est un des chefs-d'oeuvre de cet artiste renommé. Une scène d'amour est représentée d'une manière délicate et chaste.

N°. 6; *planche IX*. Une médaille carrée, faite par un graveur habile. Sur le droit les emblèmes de l'amour et de la fidélité dans un cartouche en renaissance, $\pm$ 1650. Le revers est une allégorie, un peu lugubre, de la dissolution du mariage par la mort.

N°. 7 est une médaille gravée, entourée d'un cordon d'argent. Sur le droit une déclaration d'amour, le revers représente la promesse que le psaume 128 fait au dévot. La gravure de cette pièce est beaucoup moins fine que celle de la précédente. Le numéro 6 nous montre l'art véritable, le n°. 7 n'est que l'art industriel.

N°. 8. Une pièce coulée, signée C. A. et faite par CHRISTOFFEL ADOLFZON, graveur hollandais peu

connu, 1666-1676. Notre médaille est sans doute un de ses premiers travaux. L'attitude des figures est gauche et gênée. L'amant fait sa déclaration d'une manière, trop solennelle.

N°. 9 est une belle médaille frappée, où la fidélité conjugale est symbolisée par deux jeunes arbres qui s'entrelacent. Elle a sur le revers une décoration de sarment, (*wijngaardloof*) l'ornement propre à JAN LOOFF, graveur de coins à Middelbourg, 1627-1651.

Le numéro 10 sur la *planche X* est une grande médaille pompeuse, de 1707, sur les noces d'argent de JAN TARELINK, négociant à Amsterdam. Cette pièce est un exemple du mauvais goût de ce temps luxueux. Une surcharge de figures symboliques nous cache la vue de la métropole hollandaise dans le fond.

N°. 11. Une médaille frappée sur le 25me anniversaire du mariage de JOHAN VAN WIJNBURGEN, seigneur de Glinthorst etc., célébré à Arnhem en 1735. Cette belle pièce est d'une décoration sérieuse et d'un style distingué.

N°. 12. La meilleure médaille connue de B. C. VAN CALCAR, graveur à Zeist, près d'Utrecht. Elle a été faite pour les noces d'argent de TJAERD VAN DE WALLE, citoyen-commerçant de Leeuwarden en 1773. Les figures allégoriques du droit sont parfaitement modelées.

Avec le n°. 13 commence la série des médailles de baptême, celle-ci est une médaille à sujets bibliques : la circoncision et le baptême du Seigneur. Elle a été faite par JOH. HÖHN, graveur à Dantzig. Sur la tranche on lit : JAN CLASSENS MOLENAAR 1664 Hinlopen.

Les nos. 14, 15 et 16 sont de petites médailles gravées, commémorant la naissance et le baptême d'enfants frisons. Sur le droit on voit les armoiries, sur le revers l'inscription. Nous traduisons l'inscription du n°. 14 ainsi : „SJOUCK, fille de HIJLKE PAAUW est née à Workum, un vendredi-soir à six heures, le 2 décembre 1687, et baptisée le

4 décembre 1687 par le pasteur DOMNA". Ces pièces gravées par un orfèvre frison sont assez rares.

N°. 17, planche XI est la première de nos médailles funéraires. Elle date de 1656. Sa forme oblongue et la figure du défunt sur le droit lui donnent quelque chose d'extraordinaire.

Le n°. 18 est également gravé ; le dessin en est maladroit et ridicule. Cette médaille est consacrée à la mémoire d'une dame de 72 ans et pourtant le droit et le revers représentent des allégories de la fragilité et de la courte durée de la vie humaine. Cette pièce date de 1689.

Le numéro 19 au contraire est une médaille de bon goût et d'un style parfaitement soigné. Le droit nous montre la défunte se promenant dans son jardin. L'arrière-côté porte quelques vers dédiés à sa mémoire par le poète VONDEL. TANNEKE (CONSTANCE) VAN ERPEKOM, morte en 1665, fut la fille d'un riche commerçant d'Amsterdam. La gravure de cette pièce est très-fine.

N°. 20. Pièce coulée commémorant la mort d'un enfant de quelques mois. C'est par cela même que cette médaille est une curiosité.

N°. 21. Médaille commémorative de la mort de JOHAN FREDERIK HELVETIUS, médecin du Prince d'Orange et des Etats-Généraux, mort en 1709. Sur le droit on trouve Apollon assis, avec sa lyre et le bâton d'ESCUAPE, entouré des sept planètes : Le Soleil, la Lune, MARS, MERCURE, JUPITER, VÉNUS et SATURNE. Dans l'exergue : *Cito tute et jecundo*. Le revers porte l'inscription. La pièce est frappée, le coin a été gravé par JER. VAN CHAAK à Delft.

N°. 22. Médaille sur la mort du pharmacien JOHANNES DE VRIEST, décédé en 1686. Cette pièce repoussée est d'une grande beauté. C'est la meilleure médaille funéraire commune que nous connaissons ; le travail d'un habile orfèvre hollandais.

N°. 23. Disque d'argent, peu orné et rudement gravé,

dédié à la mémoire d'un étudiant de l'université frisonne à Franeker, 1695. On voit sur la face un jeune arbre abattu par l'orage, sur le revers une inscription.

N°. 24. Cette pièce coulée et ciselée de 1752 commémore une fillette de neuf ans. Le droit symbolise la courte durée de la vie d'après le psaume 103-8. Le dessin est maladroit et sans la moindre action.

Le n°. 25 est la médaille funéraire du pasteur mennonite BROUWER, décédé à Harlingen, en 1721. La pièce, qui n'a pas de valeur artistique, est faite par un orfèvre frison. Elle est coulée d'après un modèle repoussé et expose les motifs de décoration de l'argenterie frisonne de ce temps.

N°. 26. Médaille sur la mort du numismate ADRIANUS VAN BIJNKERSHOEK VAN HOOGSTRATEN, décédé à Amsterdam en 1827. C'est une pièce repoussée, un beau spécimen de l'art industriel. Elle est copiée d'après les médailles funéraires du 17me siècle, les squelettes montrent les mêmes défauts d'anatomie.

Les figures dans le texte aussi ont besoin d'une courte explication.

Fig. a, pg. 221 représente la magnifique médaille nuptiale de la main de SEBASTIAN DADLER, graveur à Dresde, 1619-1653.

Fig. b, pg. 222 est un écu nuptial (Brauttaler) monnayé à Hambourg, en 1600 environ, que l'on rencontre souvent chez les familles de la Frise. La noce de Cana sur le revers est un type curieux d'anachronisme.

Fig. c, pg. 228 est l'escalin au chenapan de Guelre que JAN PETERSZ donna comme gage de fidélité à sa fiancée.

Fig. d, pg. 232 Le demi-ducaton à deux têtes d'Anvers de 1599, que l'on coupait en deux, pour servir de gages aux fiancés.

Fig. e, pg. 237. La médaille de mariage faite par JOH. HÖHN à Dantzig, (1645-1687) importée en Frise par les navigateurs.

Fig. f, pg. 238 est une pièce pareille, sans légende, coulée et gravée par un orfèvre frison. Il faut observer que HÖHN (fig. e) a copié DADLER (fig. a) et que l'artiste frison a imité HÖHN à son tour. (comparez les figures e et f.)

Les figures g et h, pg. 254 sont des médailles de circoncision de 1747 et de 1842, avec des inscriptions hébraïques.

Fig. i, pg. 258 est le droit d'une médaille de naissance de 1770, d'un enfant de la famille RENEMAN à Leeuwarden. On trouve les armoiries sur le droit, et une inscription au revers.

Fig. j, pg. 259. La médaille funéraire de JAN PIETERSZ. DEIJMA, fournisseur pendant le siège de Haarlem en 1572. C'est une monnaie obsidionale dont le revers est gravé.

Fig. k, pg. 277 est une pièce coulée, commémorant le 80me anniversaire de GERRIT POST, en 1777.

La plupart de nos médailles de famille appartiennent au 17me et au commencement du 18me siècle.

Après la guerre, c'était pour la République des Sept Provinces une période de soulagement qui vit la renaissance du commerce et des beaux-arts.

Nos meilleures médailles artistiques datent de ce temps.

Cet article ne s'occupe que de la numismatique soi-disant civile.

Les pièces décrites ne rappellent pas les faits et gestes des princes, des héros guerriers, ni des diplomates rusés ; elles attirent nos pensées à la vie familiale de nos aïeux.

Elles nous démontrent les mœurs, les opinions, les sentiments religieux de nos pères, et c'est pourquoi ces reliques de famille méritent en effet notre attention et notre sympathie.

Leeuwarden,
23 Août 1909.

S. WIGERSMA Hz.

1

2

1

2

3

5

4

4

10

11

12

13

14

15

16

17

19

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

